

De deugdzamen

Een onderzoek naar de geschiedenis van Leefbaar Hilversum in de periode
1994-2002

Simon Vriend
S4164474
Radboud Universiteit
Scriptiebegeleider: Koen Vossen
Eerste inlevermoment

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Jan Nagel	5
Conceptueel kader	7
Gehanteerde methode en verantwoording	16
H1. De knuppel in het hoenderhok. Pionieren in de Hilversumse Gemeenteraad	19
Conclusie H1	28
H2. Scherp aan de wind zeilen. Een kwalitatieve analyse van de media	29
Conclusie H2	39
H3. Rollebollend door de raad. Een kwalitatieve analyse van de raadsnotulen.	40
Conclusie H3	49
H4. Conclusie	50
Literatuuroverzicht	53

Inleiding

Te midden van furby's, flippo's, de Spicegirls, economische hoogconjunctuur en twee Paarse kabinetten, ligt de geschiedenis van de jaren negentig besloten. In de herinnering van de meesten dichtbij, maar toch inmiddels bijna dertig jaar geleden. Minder bekend dan de Spicegirls is de maatschappelijke onvrede die in de jaren negentig langzaam maar zeker voet aan de grond kreeg. Bij de raadsverkiezingen van 1994 verzevenvoudigde het aantal raadszetels voor de extreemrechtse Centrum Democraten (CD) van Janmaat (1934-2002).¹ In het kielzog van deze overwinning, weggeschoven onder het tapijt van de Nederlandse politieke geschiedenis, ligt nog een ander succes verscholen. In het op het oog zo rustige Hilversum, mediahoofdstad van Nederland, komt Leefbaar Hilversum (LH) vanuit het niets met acht zetels in 1994 in de Hilversumse gemeenteraad. Daarmee wordt LH in een klap de grootste partij in de gemeenteraad.²

De jaren negentig zijn daarmee meer dan de oppervlakkige herinnering aan flippo's en Spicegirls impliceert. Op bestuurlijk vlak werd de eerste helft van de jaren negentig geregeerd door de PvdA en het CDA in het derde kabinet Lubbers (1989-1994), de tweede helft van de jaren negentig regeerde een progressieve coalitie van PvdA, VVD en D66 Nederland.³ Deze samenwerking is door velen, niet in de laatste plaats door oud-premier Kok (1938), verklaard vanuit de gedachte dat de ideologische achtergrond van een partij niet langer relevant geacht werd voor succesvolle bestuurlijke samenwerking. Door Kok anekdotisch verwoordt met zijn uitspraak dat de PvdA haar ideologische veren zou moeten afschudden.⁴ Het gebrek aan ideologische tegenstellingen tussen politieke partijen en de daaruit voortvloeiende consensuspolitiek in de jaren negentig, is door historicus Piet de Rooy getypeerd als een eensgezindheid die over Nederland heen viel. Een periode die volgens de Rooy het beste getypeerd kan worden als een tijdperk van ideologische onderkoeling.⁵

¹ <<http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/verkiezingen/gemeenteraad/1994>> Geraadpleegd 14 juni 2017.

² 'Leefbaar Hilversum de grootste in omroepstad', *Algemeen Nederlands Persbureau* (2 maart 1994).

³ <https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvw3/kabinet_lubbers_iii_1989_1994> Geraadpleegd 14 juni 2017, zie ook: <https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvuu/kabinet_kok_i_1994_1998> Geraadpleegd 14 juni 2017

⁴ 'Het afschudden van de ideologische veren is voor een politieke partij ook een bevrijdende ervaring' PvdA moet van Kok naar het politieke midden' *De Volkskrant*, (12 december 1995).

⁵ P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederlands sinds 1813* (Amsterdam 2005), 262-292.

Hoewel LH in 1994 een nieuw fenomeen is in de Nederlandse politiek, is naar LH nauwelijks wetenschappelijk onderzoek verricht. Het laat zich er bovendien naar aanzien dat LH als individueel onderzoeksobject te klein bevonden wordt om als zelfstandige studie besproken te worden. Een van de weinige publicaties die specifiek LH als onderzoeksobject neemt, namelijk *The life of the Liveable: a study of three Dutch local Leefbaar parties in public office* door Alena Kantorova uit 2004, bespreekt Leefbaar Utrecht, Leefbaar Oegstgeest en Leefbaar Hilversum dan ook als één grote casus waarbij op basis van gegeneraliseerde inzichten conclusies worden getrokken over het profiel van individuele partijen.⁶ Op basis van het gedane onderzoek typeert zij het karakter van de Leefbaar partijen, zonder mee te wegen dat de bestudeerde partijen onafhankelijk van elkaar zijn, als populistisch en tegen het establishment gericht.⁷ Een conclusie van dergelijke generalistische aard brengt risico's met zich mee. Immers, het is niet met zekerheid te stellen of LH voldoet aan het algemeen geschetste profiel. Daarom is het zaak in een apart onderzoek op kwalitatieve wijze te onderzoeken of, en in hoeverre LH daadwerkelijk als populistische partij kan worden getypeerd.

Naast een interessante, is LH ook een aantrekkelijke casus om onderzoek naar te doen. Niet alleen is LH de eerste lokale Leefbaar partij, de partij weet zichzelf ook gedurende lange tijd te handhaven in de Hilversumse gemeenteraad en weet substantiële aantallen kiezers aan zich te binden. Vanaf haar oprichting in 1994 tot en met 2017 heeft het onafgebroken in de gemeenteraad gezeten, zij het vanaf 2002 met structureel dalende zetelaantallen.⁸ Daarnaast weet LH al snel de aandacht te trekken van de landelijke media, waardoor over de casus veel primair bronmateriaal beschikbaar is.

⁶ A. Kantorová, 'The life of the Liveable: a study of three Dutch local Leefbaar parties in public office', *New Parties in Government* 13-18 (2004) 1-28, aldaar 5-6.

⁷ A. Kantorová, 'The life of the Liveable', 6.

⁸ < <https://nl.wikipedia.org/wiki/Hilversum#Gemeenteraad> > Geraadpleegd 16 mei 2017.

Jan Nagel

Afbeelding 1: Jan Nagel (2014)

Alvorens aan te vangen met het inhoudelijke onderzoek, is het noodzakelijk enkele woorden te wijden aan de oprichter van LH, Jan Nagel (1939). Nagel heeft in zijn leven vele politieke gedaantes aangenomen. Vanaf 1965 nam Nagel als jongste bestuurslid zitting in het PvdA bestuur, alwaar hij zich aansloot bij de vernieuwingsbeweging ‘Nieuw Links’, die zich sterk kantte tegen de vergrijsde PvdA partijtop. Nagel zou tot 1977 lid blijven van het partijbestuur, later werd hij als senator lid van de PvdA Eerste Kamerfractie.⁹ Tegelijkertijd bekleedde Nagel, als hoofd radio en televisie, een prominente plek bij de VARA. Nagel was onder andere de bedenker van populaire programma’s als ‘In de Rooie Haan’ en ‘De Kloof’. Terugkerende onderwerp bij deze programma’s was de kloof tussen de burger en de politiek die inzichtelijk gemaakt werd door opiniepeilingen van Maurice de Hond.¹⁰

Nagel beëindigde in 1993 zijn lidmaatschap van PvdA om de lokale partij LH op te richten. Nagel en Maurice de Hond, inmiddels goed bevriend, constateerden ‘een electorale veenbrand’ in Nederland. De Nederlandse kiezer zou ‘vervreemd’ zijn van de landelijke ‘establishment partijen’. Nagel en De Hond vermoedden dat een lokale protestpartij zou kunnen profiteren van deze electorale ruimte.¹¹ Deze constatering en daaropvolgende electorale gok van Nagel en de Hond resulteerde in 1993 in de oprichting van LH.¹² Na het succes van LH gaat het Nagel politiek gezien voor de wind. In Utrecht en Rotterdam worden ook lokale Leefbaar partijen opgericht die, net als in Hilversum, electoraal grote successen boeken. Samen met de initiatiefnemers van deze afdelingen richt Nagel in 1999 vervolgens de landelijke Leefbaar Nederland (LN) partij op, die in 2002 meedoet aan de Tweede Kamerverkiezingen.¹³

⁹ S. Otjes, ‘Een kat met negen levens: De politieke carrière van Jan Nagel’, *De Hofvijver* 35 (2013). Zie voor een digitale versie: < <http://blog.simonotjes.nl/?p=1885> > Geraadpleegd 14 juni 2017.

¹⁰ < https://www.parlement.com/id/vg09lllcdkc5/j_g_jan_nagel > Geraadpleegd 14 juni 2014. Zie ook S. Otjes, ‘Een kat met negen levens?’.

¹¹ J. Nagel, *Boven het Maaiveld* (Soesterberg 2001), 231.

¹² In 2014 schreef Max van Weezel voor Vrij Nederland online een uitgebreid profiel over Jan Nagel, oprichter van Leefbaar Hilversum. < <https://www.vn.nl/interview-jan-nagel-politieke-schaker-2014/> > Geraadpleegd 14 juni 2017

¹³ Nagel, *Boven het Maaiveld* 254.

LN is echter, met name door het vertrek van de populaire lijsttrekker Pim Fortuyn (1948-2002), een kort politiek leven beschoren.¹⁴ Nagel zegt de politiek echter niet vaarwel. In 2005 richt hij de Partij voor Rechtvaardigheid, Daadkracht en Vooruitgang op (PRDV) rondom misdaadverslaggever Peter R. de Vries (1956). Omdat uit opiniepeilingen van de Hond blijkt dat de partij niet op voldoende steun onder het electoraat kan rekenen, richt Nagel in 2009 een nieuwe partij op, de Onafhankelijke Ouderen en Kinderunie (OokU). Deze partij wordt later omgevormd tot het huidige 50 Plus.¹⁵ Voor deze partij is Nagel sinds 2011 senator in de Eerste Kamer.¹⁶ De constante zoektocht van Nagel naar maatschappelijke ontevredenheid heeft Nagel vele negatieve kwalificaties opgeleverd. Zo typeerde Den Uyl Nagel als ‘aalgladde draak’, en noemde KRO Brandpunt Nagel een ‘enge Raspoetin’.¹⁷

¹⁴ < http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy7/leefbaar_nederland_in > Geraadpleegd 14 juni 2017.

¹⁵ S. Otjes, ‘Een kat met negen levens: De politieke carrière van Jan Nagel’, *De Hofvijver* 35 (2013). Zie voor een digitale versie: < <http://blog.simonotjes.nl/?p=1885> > Geraadpleegd 14 juni 2017.

¹⁶ < https://www.parlement.com/id/vg09llicdkc5/j_g_jan_nagel > Geraadpleegd 14 juni 2017.

¹⁷ Zie voor citaat KRO Brandpunt van 21 april 2013 < https://www.npo.nl/brandpunt/21-04-2013/KRO_161120, > Geraadpleegd 14 juni 2017. Zie ook het uitgebreide profiel van Vrij Nederland online: <<https://www.vn.nl/interview-jan-nagel-politieke-schaker-2014/>> Geraadpleegd 14 juni 2017.

Conceptueel kader

Zoals reeds kort beschreven is, vormt het concept populisme het belangrijkste kader waarbinnen de LH-beweging wordt beschreven. Om te begrijpen wat het concept populisme precies behelst, volgt hieronder een beknopt chronologisch overzicht van literatuur waarin het concept populisme wordt besproken. Tot de jaren zestig van de vorige eeuw was de bestudering van het concept populisme voornamelijk in handen van historici. Het begrip werd bestudeerd in de context van de Russische ‘Narodnichestvo’ beweging en de Amerikaanse People Party. De Narodnichestvo beweging stelde dat het bewustzijn van het Russische volk bij de boerenbevolking lag.¹⁸ Een beweging van stedelijke intellectuelen die probeerde de boerenbevolking, die gezien werd als zuiver en egalitair, in beweging te brengen tegen het feodale Tsarenregime van de negentiende en vroeg twintigste eeuw.¹⁹ De Narodnichestvo beweging kenmerkte zich door een breed gedragen antiwesters sentiment, een sterke afkeer van westerse parlementaire democratieën en het sterke belang dat gehecht werd aan de boerenbevolking, dat men zag als de essentie van de Russische samenleving. Het begrip werd in het Engels vertaald met het begrip ‘populism’ waarmee de term haar huidige associatie met het volk kreeg.²⁰ Naast de Narodnichestvo beweging in het Tsaristische Rusland, ontstaat aan de andere kant van de wereld een vergelijkbare beweging. De ‘People Party’ kwam aan het einde van de negentiende eeuw in de Verenigde Staten op voor de belangen van kleine katoen en graanboeren die flink te lijden hadden onder de economische recessie van 1873-1896.²¹ De ‘People Party’, in de volksmond ‘Populist Party’ genoemd, wilde een einde maken aan de hegemonie van de Amerikaanse Republikeinse en Democratische partij en de macht teruggegeven aan de gewone en eerlijke Amerikaanse burger, waar de macht in natuurlijke zin zou moeten berusten.²²

Lipset en Shil stellen begin jaren zestig dat het populisme uitgaat van een tegenstelling tussen het volk en de bestuurlijke elite. Burgers, die zich buitengesloten voelen door de beslissingen die de bestuurlijke elite neemt, voelen zich door een samenloop van omstandigheden

¹⁸ J.B. Allcock, ‘Populism’: A brief biography’, *Sociology* 5-3 (1971) 371-387 aldaar, 372.

¹⁹ D.Strijker, G. Voerman en I. Terluin, ‘Populism in its historical manifestations, in rural protest groups and populist political parties’ (Amsterdam 2016) 24.

²⁰ D.Strijker, G. Voerman en I. Terluin, ‘Populism in its historical manifestations’, 25.

²¹ *Ibidem*, 25.

²² *Ibidem*, 25.

aangetrokken tot allerlei anti-ideologieën.²³ Allcock erkent in de jaren zeventig, net als Lipset en Shill het brede ‘anti’ sentiment van het concept populisme. Allcock stelt echter dat de betekenis van het begrip populisme niet enkel gedefinieerd kan worden door datgene waartegen het zich verzet. Hoewel de definitie van het begrip populisme sterk verbonden is met exclusiviteit, kan populisme niet zonder meer gezien kan worden als een stroming die mensen op basis van wij/zij denken bindt aan een massabeweging.²⁴ Allcock pleit er daarom voor om het concept populisme onder te brengen in een raamwerk dat de ambiguïteit en diversiteit recht doet.²⁵

Canovan probeert in de jaren tachtig het raamwerk dat Allcock bepleit op te zetten. Canovan erkent, net als Allcock, de ambiguïteit van het concept populisme. Het is volgens Canovan niet mogelijk om een allesomvattende definitie van het concept populisme te hanteren. Immers, een dergelijk begripsomschrijving zou zo breed zijn dat het aan duidingswijze verliest.²⁶ Zinvoller is het volgens Canovan om een aantal ideaaltypen van populistische stromingen te formuleren op basis waarvan gedeelde eigenschappen zijn te destilleren. Canovan onderscheidt zeven vormen van populistische bewegingen die, hoewel ze wezenlijk van elkaar verschillen, met elkaar gemeen hebben dat ze een gemeenschappelijk stijl en retoriek hebben, gebaseerd zijn op anti-elitaire gevoelens, het volk centraal stellen en zich empathisch opstellen naar ‘de gewone man’.²⁷ Desalniettemin bestaat populisme niet alleen uit een anti-beweging. Populisten verschaffen zich legitimiteit door te stellen dat zij spreken uit naam van een meerderheid van het volk en niet namens een deel van het volk zoals conventionele partijen verondersteld worden te doen.²⁸

Paul Taggart sluit zich begin jaren negentig aan bij het werk van Canovan, maar maakt onderscheid tussen ‘oud’ en ‘nieuw’ populisme. Het oude populisme wordt vaak geassocieerd met neofascisme en knokploegen, nieuw populisme kiest daarentegen voor het parlement als strijdtoneel en is dan ook eerder geneigd te verschijnen in goed gesneden maatpakken.²⁹

²³ S.M Lipset, ‘*Political Man*’, (Londen 1960) 170. Zie ook: E.A Shils, ‘*Populism and the rule of law*’, (Chicago 1954) 99-107. De basis voor deze analyse is gelegd in een eerdere paper: S.Vriend, ‘*Wij zijn ’t zat*’, (februari 2016), 5.

²⁴ J.B Allcock, ‘“Populism”: A brief biography’, *Sociology* 5-3 (1971) 371-387 aldaar, 383-84.

²⁵ J.B Allcock, ‘“Populism”: A brief biography’, 383-84.

²⁶ M. Canovan, ‘Two strategies for the study of populism’, *Political Studies* 30-4 (1982) 544-552 aldaar, 549.

²⁷ M. Canovan, ‘Two strategies for the study of populism’, 551.

²⁸ M. Canovan, ‘Trust the people! Populism and the two faces of democracy’ *Political Studies* 47-1 (1999) 2-16, aldaar 4.

²⁹ P. Taggart, ‘New populist parties in Western Europe’, *West European Politics* 18-1 (1995) 34-51, aldaar 36.

Populisme onderscheidt zich volgens Taggart door twee elementen; negativisme en de breedte waarin het zich manifesteert. In ideologische termen manifesteert populisme zichzelf tegen het bestaande systeem en definieert het zichzelf als onderdeel van de ‘mainstream’ cultuur. Het is van het volk, maar geen onderdeel van het systeem. Het verwerpt het idee dat de huidige politiek werkt en breekt daarom met de regels van het systeem dat het als inferieur en kapot ziet.³⁰

Nieuw populisme ontkent onderdeel te zijn van het links-rechts stelsel en hecht een groot belang aan het concept individuele vrijheid. Vrijheid betekent in deze zin de vrijheid van overheidsbemoeienis en ruimte voor individuele acties. De markt is derhalve een effectieve en legitieme manier om maatschappelijke problemen op te lossen. Deze oriëntatie maakt dat nieuw populisme zich onmiskenbaar aan de rechterflank van het politieke spectrum bevindt.³¹ Haar achterban is, in tegenstelling tot het oude populisme, niet noodzakelijkerwijs laagopgeleid, maar is wel afkomstig uit de lagere midden tot onderklasse en ideologisch verspreid over het gehele politieke spectrum. Bovendien is zij overwegend wit van huidskleur, jong en doorgaans nauwelijks betrokken bij de politiek.³² Taggart onderscheidt drie kernwaarden waaruit nieuwpopulisme bestaat: het refereert altijd aan de wil van het volk bij het legitimeren van acties, is grotendeels gebaseerd op gevoelens van anti-establishment sentiment en definiëren het volk op basis van een ‘heartland’. Een denkbeeldige plaats waar alle als normaal geachte normen en waarden van het volk samenkomen in het concept van ‘de gewone man’ die resideert in het ‘heartland’.³³

Jan Jagers en Stefaan Walgrave sluiten zich bij de populistische omschrijving die Taggart hanteert aan en suggereren dat populisme op twee manieren gedefinieerd kan worden. In de eerste plaats zou het mogelijk moeten zijn om populisme te definiëren in de brede zin van het woord. Populisme moet dan gezien worden als een combinatie van de drie elementen die hierboven genoemd worden. De concepthantering van Taggart is volgens Jagers en Walgrave nauwelijks nieuw en onderscheidend te noemen, waardoor er ruimte ontstaat voor een tweede, genuanceerdere definitie.³⁴ Jagers en Walgrave stellen voor het concept populisme te definiëren als een communicatieve stijl waarin politieke partijen bij de legitimering van hun beleid

³⁰ P. Taggart, ‘New populist parties in Western Europe’, aldaar 37

³¹ *Ibidem*, 38.

³² *Ibidem*, 43.

³³ *Ibidem*, 37.

³⁴ J. Jagers en S. Walgrave, ‘Populism as political communication style: an empirical study of political parties discourse in Belgium’, *European Journal of Political Research* 46 (2007) 319-345, aldaar 322.

refereren aan de wil van het volk of hun verwantschap aan de ‘gewone’ mensen.³⁵ De definiëring van populisme als een stijl maakt het mogelijk om meer betekenis te geven aan het begrip. Zo kunnen politici en politieke partijen populistische kenmerken toegedicht worden, maar ook belangengroepen en journalisten passen binnen dit concept.³⁶

Tjitske Akkerman waarschuwt begin jaren 2000 voor een te brede conceptualisering van het begrip populisme waar Canovan, Taggart, Walgrave en Jagers aanstalten toe maken. Akkerman werpt tegen dat er voorzichtig moet worden omgesprongen met het label populistische partij omdat sommige nieuwe radicaal rechtse partijen accurater als anti-migratie partij kunnen worden omschreven dan als een populistische beweging.³⁷ Akkerman stelt dat het populisme niet gezien moet worden als een stijl zoals Jagers en Walgrave voorstellen, maar vooral gezien moet worden als een beweging tegen immigratie en multiculturalisme. Populisme gaat volgens Akkerman vooral over de gepercipieerde kloof tussen het volk en de representatieve democratie, waarmee hij zich nadrukkelijk in de lijn van Lipsett en Shill plaatst.³⁸

De kloof tussen het volk en de volksvertegenwoordiger maakt ook nadrukkelijk onderdeel uit van het populistische concept dat Andreas Schedler halverwege de jaren negentig hanteert. Hij stelt dat de belangrijkste tegenstelling waar populisten gebruik van maken het veronderstelde conflict tussen de geregeerde en regerende klasse is. Populisten veronderstellen, volgens Schedler, het bestaan van een ambtenarenklasse die zich maatschappelijk profileert als een regerende regentenklasse.³⁹ Populistische bewegingen keren zich tegen deze klasse die de uitvoering van de wil van het volk in de weg staat. Dergelijke bewegingen moeten in essentie volgens Schedler daarom niet gezien worden als populistisch, maar vooral als antipolitieke anti-establishment bewegingen.⁴⁰

Cas Mudde erkent evenals Schedler en Taggart dat er bij de definitie van het populisme een belangrijke rol is weggelegd voor anti-establishment sentiment, maar voegt daaraan toe dat het populisme vooral als een dunne ideologie gezien moet worden en niet louter als anti-

³⁵ J. Jagers en S. Walgrave, ‘Populism as political communication style: an empirical study of political parties discourse in Belgium’, aldaar 322.

³⁶ *Ibidem*, 322.

³⁷ T. Akkerman, ‘Populism and Democracy: Challenge or pathology?’ *Acta Politica* 38 (2003) 147-159, aldaar 149.

³⁸ T. Akkerman, ‘Populism and Democracy: Challenge or pathology?’, 147-159 aldaar, 149-150. Zie ook: C. Mudde, ‘The populist Zeitgeist’, *Government and opposition* 39-4 (2004) 542-563 aldaar, 544.

³⁹ A. Schedler, ‘Anti-political-establishment parties’, *Party Politics* 2-3 (1996) 291-312, aldaar 294.

⁴⁰ A. Schedler, ‘Anti-political-establishment parties’, 291-312, aldaar 294.

establishment beweging. Daarmee bedoelt Mudde dat het concept van populisme niet bestaat uit een fijn omliggende ideologie met daarin een ideaal van hoe de wereld eruit zou moeten komen te zien, zoals bij het liberalisme of socialisme het geval is. Mudde sluit zich daarmee aan bij Stanley die eind jaren 2000 het concept populisme als een dunne ideologie verder uitwerkt.⁴¹ Populisme is volgens Mudde, Stanley en Taggart gecentreerd rondom een kern waarin ‘het volk’ centraal staat. Tegenover ‘het volk’ staat ‘de elite’ die als corrupt en kwaadaardig wordt afgeschilderd. Mudde stelt dat ‘het volk’ resideert in een ‘heartland’. Een denkbeeldige plaats waar het verenigde en deugdzaam volk te vinden is. Wie precies tot het ‘heartland’ behoort kan op basis van culturele en etnische kenmerken verschillen.⁴² Mudde voegt in later werk nog een belangrijk kenmerk toe. De ‘Volonté General’; de wil van het volk. Populisten stellen dat politieke besluitvorming een directe uitdrukking zou moeten zijn van de wil van het volk, ongeacht welke mitsen en maren daaraan verbonden zijn. Als het volk de invoering van de doodstraf wenst, dan moet de politiek daar gehoor aan geven.⁴³

Populisme bestaat volgens Mudde derhalve samenvattend uit drie delen. Het volk, de elite en de wil van het volk. Omdat het volk volgens Mudde een constructie is, heeft het vele betekenissen. Het volk kan refereren naar een concept van volkssoevereiniteit, naar gewone mensen en naar een nationale identiteit. In alle gevallen impliceert het een tegenstelling tussen het volk en de elite.⁴⁴ De elite refereert in de populistische definitie meestal naar een homogene groep van politiek establishment, maar kan ook refereren aan de media of een economische elite. De elite wordt niet alleen verondersteld corrupt te zijn, ook staat hij in de weg bij de uitvoering van de wil van het volk. Populisten gaan ervan uit dat het volk in staat is haar gedachten te kanaliseren in een overkoepelende eenduidige wil. Het idee dat het pure volk door populistten tegenover de corrupte elite wordt gezet versterkt het idee dat er een gemeenschappelijke wil van het volk bestaat.⁴⁵ Door deze compacte omschrijving slaagt Mudde er in een allesomvattend concept van het populisme op te stellen die het mogelijk maakt te begrijpen waarom het populisme zoveel verschillende gedaantes kan aannemen.

⁴¹ B. Stanley, ‘The thin ideology of populism’, *Journal of political ideologies* 13-1 (2008), 95-110 aldaar 95.

⁴² C. Mudde, ‘The populist Zeitgeist’, *Government and opposition* 39-4 (2004) 542-563 aldaar, 544.

⁴³ C. Mudde en Cristobal Rovira Kaltwasser, ‘Populism: a very short introduction’ (Oxford 2017), 30.

⁴⁴ Mudde en Kaltwasser, ‘Populism: a very short introduction’, 33. Zie ook: K. Vossen, ‘Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis’, *Low Countries Historical Review* 127-2 (2012) 28-54, aldaar 30-31.

⁴⁵ C. Mudde en Cristobal Rovira Kaltwasser, ‘Populism: a very short introduction’, (Oxford 2017), 39-40.

Zo tekent zich binnen het debat over het concept populisme langzaam maar zeker een conceptueel omljnd kader af. Duidelijk is echter dat de inhoud van het begrip populisme telkens ter discussie kan komen te staan aan de hand van de context waarin het wordt bestudeerd. Het populisme kan dan ook gezien worden als een ‘essentially contested concept’. Dit houdt in dat een begrip, zodra het gebruikt wordt, steeds een wezenlijke discussie met zich meebrengt over het gebruik en de inhoud.⁴⁶

Hoewel populisme vaak bestudeerd wordt op nationaal niveau, is er sprake van een lacune in het wetenschappelijke onderzoek als het gaat om lokale partijen en hun relatie tot het concept populisme. Lokale verkiezingen worden vaak geclassificeerd als verkiezingen van de tweede orde, waarmee wordt bedoeld dat de thema’s en de partijen zodanig gedomineerd worden door landelijke thema’s en landelijke lijsten dat van een eigenstandige verkiezing vrijwel geen sprake meer is.⁴⁷ Lokale lijsten vervullen echter wel degelijk een belangrijke en prominente plaats in het Nederlandse politieke bestel. Er zijn twee categorieën lokale partijen te onderscheiden volgens Boogers en Voerman. Enerzijds zijn er aan landelijke partijen gelieerde lokale lijsten, anderzijds zijn er onafhankelijke lokale partijen.⁴⁸ Nieuwe lokale partijen worden door de bestaande politieke partijen vaak met het nodige wantrouwen bekeken. Nieuwe partijen worden vaak als incompetent, onprofessioneel, cliëntelistisch en populistisch gezien waarbij met name gesteld wordt dat deze nieuwe partijen inspelen op de onderbuikgevoelens van het electoraat.⁴⁹

Volgens Boogers en Voerman zijn onafhankelijke lokale partijen verder onder te verdelen in meerdere categorieën. In de eerste plaats zijn er lokale partijen die zich profileren als apolitiek. Dergelijke partijen benadrukken het unieke karakter van de lokale samenleving en hebben als kernpunt het behoud ervan. Daarnaast bestaan er lokale protest partijen. Partijen die opgericht zijn vanuit het verzet tegen een gemeentelijk plan, of uit algemene ontevredenheid met het gemeentelijke beleid. Naast protest partijen zijn er ook lokale belangenpartijen die louter opgericht zijn om de belangen van een bijzondere groep bewoners te vertegenwoordigen zoals

⁴⁶ W.B Gallie, ‘Essentially Contested Concepts’, *Proceedings of the Aristotelian Society* (1956) 167-198, aldaar 172.

⁴⁷ J. Janssen en F.A Korsten, ‘De wederopstanding van lokale lijsten’, *Lokaal bestuur in Nederland en Vlaanderen* 15 (2002) 1-21 aldaar, 3.

⁴⁸ M.Boogers en G.Voerman, ‘Independent local parties in the Netherlands’, *Local government studies* 36-1 (2010) 75-90 aldaar, 78.

⁴⁹ M.Boogers en G.Voerman, ‘Independent local parties in the Netherlands’, 78.

studenten of senioren.⁵⁰ Tenslotte valt er nog onderscheid te maken naar dorpspartijen die een dorpskern binnen een gemeentelijke agglomeratie vertegenwoordigen, zijn er ideologische lokale lijsten die grote gelijkenis vertonen met landelijke partijen, persoonslijsten die opgebouwd zijn rondom een of meerdere bekende personen en zijn er de zogenoemde Leefbaar partijen die als aparte categorie worden aangemerkt.⁵¹ Leefbaar partijen profileren zich, volgens Boogers, met name rondom leefbaarheidsvraagstukken in de grotere stedelijke kernen zoals Utrecht en Rotterdam.⁵² Het brede aantal issues dat lokale partijen aangrijpen om zich te profileren, maakt dat het niet eenvoudig is lokale lijsten te plaatsen in een klassieke links-rechts tegenstelling.⁵³

Voerman, Lucardi en Boogers stellen aanvullend dat nieuwe lokale partijen doorgaans worden opgericht vanuit een divers scala aan redenen, maar over het algemeen overheerst het sentiment dat de bestaande politieke partijen onvoldoende aandacht hebben voor actuele vraagstukken, bijvoorbeeld rondom bereikbaarheid. Een deel van de nieuw opgerichte lokale partijen is dan ook als one-issue partij te classificeren. Bovendien wordt een deel van de lokale partijen opgericht vanuit de gedachte dat lokale politiek wars zou moeten zijn van politieke tegenstellingen. Lokale politiek wordt gezien als een kwestie van gezond verstand en pragmatisme. Tenslotte wordt een aanzienlijk deel van de lokale partijen opgericht vanuit onvrede met de bestaande politiek, waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen landelijke en lokale politiek.⁵⁴ Lokale partijen fungeren als zodanig als een uiting van protest tegen de landelijke politiek en zijn bedoeld om het bestaande partij establishment op te schudden. Winst en verlies van deze partijen hangt samen met meerdere factoren, met name rondom de populariteit van landelijke partijen, maar ook met de ontzuiling waardoor grote kiezersgroepen op drift geraakt zijn. Tenslotte wordt het succes van lokale partijen verklaard door het al dan niet succesvolle vermogen van lokale lijsten om zich buiten de traditionele politiek te plaatsen.⁵⁵

⁵⁰ M.Boogers en G.Voerman, 'Independent local parties in the Netherlands', 85.

⁵¹ M.Boogers, 'Local parties in the Netherlands: anomaly or prototype?' in M.Reiser en E.Holtmann, *Farewell to the partymodel? Independent local lists in East and West European Countries* (Wiesbaden 2008) 149-169, aldaar, 160-162.

⁵² M.Boogers, 'Local parties in the Netherlands: anomaly or prototype?', aldaar 160.

⁵³ I. Wörlund, 'Local parties in Sweden', *Urban and regional research international* 11 (2008) 1-296 aldaar, 199.

⁵⁴ M.Boogers, M. Lucardi en G. Voerman, *Lokale politieke groeperingen Belangenbehartiging, protest en lokalisme* (Tilburg 2007) 10.

⁵⁵ Boogers, Lucardi, Voerman, 'Lokale politieke groeperingen', 10. Wörlund schrijft over het succes van lokale partijen in Zweden in Wörlund, 'Local parties in Sweden', 199.

Zoals door Voerman, Boogers en Lucardi reeds benoemd, is er bij de oprichting van nieuwe (lokale) partijen bijna vanzelfsprekend sprake van een anti-establishment sentiment. Immers, niet veel nieuwe partijen zullen electoraal succesvol zijn door te stellen dat de bestaande partijen prima werk leveren en het oude beleid door hen voortgezet zal worden. Naar aanleiding van de bovenstaande beschreven ontwikkelingen in de literatuur is het noodzakelijk een kader op te stellen op basis waarvan de onderzoeksvraag kan worden beantwoord. Omdat het toetsen van LH aan een definitie van populisme zou leiden tot een positief of negatief antwoord, maar geen ruimte laat voor een ‘in hoeverre’ vraag, is ervoor gekozen om een archetypische populistische partij te beschrijven. Aan dit modelvoorbeeld kan LH vervolgens gespiegeld worden. Zo is het mogelijk om een antwoord te geven op de vraag of en in welke mate LH populistisch genoemd kan worden in de periode 1994-2002. Een archetypische populistische partij zou de volgende kenmerken moeten bezitten en is vrij gestileerd naar de kenmerken afkomstig uit de hierboven beschreven literatuur:

Een populistische partij zoekt (1) de legitimatie voor toekomstig of gevoerd beleid vanuit de intrinsieke wil van het volk. Een populistische partij onderscheidt een ‘heartland’, een imaginair gebied waarin het volk resideert. Het concept van het begrip volk dient breder beschouwd te worden dan een nationaal-etnisch begrip als ‘Nederlander’, ook lokale identiteiten kunnen deel uitmaken van het ‘heartland’ zoals ‘Hilversummers’ of ‘Tukkers’. Bovendien schuilt er in het volk een eenduidige wil die de partij dient te vertegenwoordigen. Achter deze wil van het volk schuilt niet alleen waarheid, maar ook zuiverheid. De zogenoemde ‘Volonté General’. Omdat de wil van het volk zo zuiver mogelijk omgezet dient te worden in beleid, grijpen populistische partijen vaak naar diverse instrumenten van directe democratie zoals referenda, enquêtes en verkiezingen. Een archetype populistische partij kenmerkt zich (2) bovendien vanwege haar anti-establishment en anti-elite manier van denken. Populisten gaan uit van het bestaan van een corrupte maatschappelijke elite die de uitvoering van de zuivere wil van het volk in de weg staat. De exacte omvang van het establishment en de elite is niet altijd duidelijk en kan bovendien gedurende de loop van tijd verschillen, maar vaak worden beide begrippen door populistten breed gedefinieerd. De elite kan zodoende louter bestaan uit hoge ambtenaren die zich als corrupte regentenklasse manifesteren, maar de elite kan ook aangevuld worden met personen die tot de maatschappelijke elite behoren zoals hoogopgeleiden of journalisten. In mindere mate geldt dit voor het establishment dat zowel kan bestaan uit reeds bestaande politieke partijen, maar ook kan refereren aan een zittende bestuurdersklasse. Ter ondersteuning

van de voorgaande twee kenmerken past (3) tenslotte een directe communicatieve stijl van ‘geen meel in de mond nemen’, problemen benoemen en hard taalgebruik.⁵⁶

Wellicht ten overvloede moet worden opgemerkt dat in de komende hoofdstukken het concept populisme louter als objectief wetenschappelijk begrip gehanteerd wordt. Een mogelijke kwalificatie van LH als populistische partij zegt dus enkel iets over de wijze waarop het zich in de politieke en maatschappelijke ruimte profileert.

K. Vossen, ‘Van marginaal naar mainstream?’, 32.

Gehanteerde methode en verantwoording

Om de vraag in hoeverre LH als populistische partij kan worden geclassificeerd te beantwoorden, is gekozen voor een zo breed mogelijke aanpak. Omdat literatuur over LH in het geheel ontbreekt, is het onderzoek in de eerste plaats bedoelt om een licht te laten schijnen op de partijgeschiedenis van de eerste acht jaar. Voor deze afbakening is gekozen omdat de partijgeschiedenis van LH vanaf 1999 geleidelijk verweven raakt met de oprichting van LN. Om te voorkomen dat de focus van het onderzoek daardoor verloren zou gaan, is ervoor gekozen om louter te kijken naar LH in de periode waarin de invloed van LN nog betrekkelijk klein is, de eerste twee raadsperiodes.

Omdat er vrijwel geen secundaire literatuur verschenen is die de geschiedenis van LH beschrijft, is het eerste hoofdstuk van deze thesis geheel gewijd aan de beschrijving van de eerste acht jaar van LH in de Hilversumse gemeenteraad. Om dit beeld te reconstrueren is gekeken naar alle landelijke dagbladen die verslag doen van gebeurtenissen rondom LH. Uit de periode 1994-2002 zijn zo'n 164 krantenartikelen gebruikt om het beeld over LH zo compleet mogelijk weer te geven, met als bedoeling een overzicht te bieden van de voornaamste gebeurtenissen in de geschiedenis van de partij. De keuze om het onderzoek te baseren op artikelen in landelijke dagbladen is ingegeven vanwege de eenvoudige digitale beschikbaarheid van het archief waardoor snel een groot bronnencorpus kon worden samengesteld. Bovendien is gebleken dat de voor dit onderzoek relevant geachte gebeurtenissen gedetailleerd verslagen zijn door de landelijke media, waardoor de toegevoegde waarde van lokale media gering geacht werd.

Na een reconstructie van de belangrijkste gebeurtenissen uit de eerste acht jaar van LH, zijn de dagbladverslagen vervolgens gebruikt om tot een selectie van de raadsnotulen te komen. Deze zijn vervolgens opgevraagd uit het stadsarchief van Hilversum. Bovendien is een poging gedaan het archief van LH in te zien, maar helaas is het archief mede omdat de partij nog steeds actief is, niet publiekelijk toegankelijk. Pogingen om het archief toch in te mogen zien strandden als gevolg van een langdurige kastje-muur correspondentie met LH. Het bleek derhalve niet mogelijk te zijn om de interne notulen van de partij of het eerste verkiezingsprogramma te raadplegen. Gelukkig bleek het Hilversumse stadsarchief een kopie te hebben bewaard van het conceptverkiezingsprogramma uit 1998, waardoor toch een beeld gevormd kon worden van de

grondbeginselen van de partij. Aanvullende informatie over de standpunten van de partij zijn verder ontleend aan de landelijke dagbladen uit de periode 1994-2002.

Het tweede en derde hoofdstuk van deze thesis gaat dieper in op de vraag in hoeverre LH als populistische partij getypeerd kan worden. Om te komen tot een betrouwbare uitspraak zijn alle krantenartikelen in een database ondergebracht die in deze thesis digitaal als bijlage is bijgevoegd. Krantenartikelen zijn geschikt geacht als bron omdat kranten als medium bij uitstek geschikt zijn voor een politieke partij om haar denkbeelden te verspreiden onder haar achterban. Als LH populistische kenmerken bezit, dan zouden de sporen daarvan teruggevonden moeten kunnen worden in de dagbladen. Alle artikelen zijn, naast onderwerp, datum en type krant gesorteerd in drie algemene rubrieken. In de eerste rubriek vallen artikelen die op een louter feitelijke wijze verslag doen van een gebeurtenis. In deze eerste rubriek vallen artikelen die een inhoudelijke mededeling doen, maar geen duiding en/of quotes bevatten van betrokken LH-persoon. Bijvoorbeeld: 'LH haalt 13 zetels bij gemeenteraadsverkiezing in 1994'. De tweede rubriek bevat artikelen die naast verslag doen van een gebeurtenis, ook een uitspraak bevatten van een betrokken LH-persoon. Tenslotte geeft de derde rubriek ruimte aan artikelen die verslag doen van een handeling uitgevoerd door LH, bijvoorbeeld het weglopen uit een vergadering. Immers populistische criteria hoeven niet noodzakelijkerwijs enkel in woord en geschrift zichtbaar te zijn. Artikelen die in de eerste rubriek vallen en dus louter een feitelijke mededeling bevatten zijn niet meegenomen in de verdere analyse.

Na aftrek van alle rubriek één artikelen bleven er 77 artikelen over die onderworpen konden worden aan een inhoudelijke analyse. Daartoe zijn, aan de hand van de eigenschappen die als kenmerkend gezien worden voor een archetypische populistische partij, de artikelen beoordeeld op de aanwezigheid van die criteria. In de eerste plaats is gekeken naar de aanwezigheid van anti-establishment of anti-elite sentiment. Daarnaast is onderzocht of artikelen referenties bevatten naar electorale beleidslegitimaties en/of naar de wil van het volk. Tenslotte is onderzocht of artikelen aanwijzingen bevatten die duiden op een harde, directe politieke taal of stijl. Bij de toewijzing van een categorie is telkens als uitgangspunt genomen dat artikelen in meerdere categorieën kunnen vallen.

In het derde hoofdstuk wordt uitvoeriger ingegaan op de wijze waarop LH zich profileert in de raadsvergaderingen. De selectie van bestudeerde raadsvergaderingen is tot stand gekomen op basis van de gebeurtenissen die in de landelijke media het uitvoerigst besproken zijn. De

volgende gebeurtenissen zijn hierin meegenomen: de benoeming van het college van Burgemeester en Wethouder (B en W) op 12 april 1994, de bespreking van het corruptie onderzoek in de gemeente Hilversum op 13 september 1995, de bespreking van de in opspraak geraakte verloting van sociale huurwoningen op 9 april 1997, de bespreking van het vallen van het college van B en W op 7 oktober 1998, de ‘bruinhemd affaire’ op 10 november 1999, de bespreking van het Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV) plan op 7 juni 2000 en de benoeming van het college van B en W op 21 mei 2001. Omdat de raadsnotulen een letterlijke weergave van uitspraken in de raad zijn, is bij de categorisering van uitspraken ervoor gekozen om per door mij gehanteerde categorie op een kwalitatieve wijze te zoeken naar exemplarisch geachte uitspraken. Op deze manier kunnen de bevindingen uit de dagbladen gespiegeld worden aan de raadsverslagen. Hoewel gesuggereerd zou kunnen worden dat een dergelijke aanpak een subjectieve selectie van uitspraken oplevert, is het als gevolg van het betrekkelijk korte tijdsbestek waarin dergelijk onderzoek voltooid moet worden praktisch gezien niet mogelijk om alle uitspraken van LH in de gemeenteraad gedurende acht jaar kwantitatief te onderzoeken.

Tenslotte wordt in de conclusie een overkoepelende conclusie gegeven op de onderzoeksvraag en een aanbeveling voor toekomstig onderzoek gedaan.

H1. De knuppel in het hoenderhok. Pionieren in de Hilversumse Gemeenteraad

Waar begint de geschiedenis van een politieke partij? In het geval van LH in 1994 wanneer een oudgediende in de Nederlandse politiek, Jan Nagel, aankondigt met zijn partij LH een einde wil maken aan de voortdurende hoge gemeentelijke lasten, het financiële wanbeleid, uitblijvende investeringen in het verouderde rioolsysteem en de alsmaar voortdurende verkeerschaos in het centrum van Hilversum.⁵⁷ Volgens Nagel zijn de zittende college partijen (CDA en PvdA) verantwoordelijk voor de slechte staat van de gemeente Hilversum.⁵⁸ Beoogd lijsttrekker van de nieuwe partij is Ton Roeten, voormalig CDA'er en bestuurslid van de plaatselijke tennisvereniging. De vrouw van Nagel, is benaderd als lijstduwer van de nieuwe partij.⁵⁹ Hoewel Roeten lijsttrekker is, is het Nagel die al snel het roer overneemt. In de peilingen wordt al snel duidelijk dat LH kan rekenen op een groot deel van de gunst van de kiezer. Opiniepeiler Maurice de Hond constateert op 24 februari 1994 dat LH waarschijnlijk goed is voor zo'n 10 tot 15% van de stemmen, ongeveer vier tot zes zetels van de in totaal aanwezige 37 in de gemeenteraad.⁶⁰

Deze optimistische peiling wordt grotendeels bewaarheid op de verkiezingsdag, als LH plotsklaps acht zetels behaalt. De VVD wordt de tweede partij met zeven zetels, CDA en PvdA volgen respectievelijk met zes en vijf zetels waarmee zij de tweede en derde partij worden in de gemeenteraad.⁶¹ Na de verkiezingsoverwinning van LH maakt Nagel in de NRC Handelsblad nogmaals duidelijk wat zijn partij voornemens is voor Hilversum. Een drastische sanering van het ambtenarenapparaat teneinde de financiële situatie van de gemeente te verbeteren, investeren in de gemeentelijke riolering en snijden in de kosten van de overheid door een einde te maken aan de in de ogen van LH buitensporige bestuurderscultuur.⁶²

⁵⁷ 'Winst uit grote aversie', *NRC Handelsblad* (3 maart 1994). Zie ook het conceptverkiezingsprogramma van LH uit 1997 dat grotendeels dezelfde speerpunten heeft als het verkiezingsprogramma van 1994. Stadsarchief Hilversum SAGV114-20.

⁵⁸ 'Jan Nagel werkt aan nieuwe omwenteling', *NRC Handelsblad* (28 februari 1994).

⁵⁹ 'Jan Nagel werkt aan nieuwe omwenteling', *NRC Handelsblad* (28 februari 1994).

⁶⁰ 'Peiling: Leefbaar Hilversum slaat slag bij raadsverkiezing' *Algemeen Nederlands Persbureau* (24 februari 1994). 'Raad Hilversum', *Het Parool* (24 februari 1994).

⁶¹ 'Leefbaar Hilversum de grootste in Omroepstad', *Algemeen Nederlands Persbureau* (2 maart 1994). Zie ook, 'Hoop en Twijfel bij partij uit het niets' *Het Parool* (2 maart 1994), 'Harde discussie met zwetende wethouder gemeente zonder perspectief' *Het Parool* (2 maart 1994), 'Leefbaar Hilversum maakt klapper', *Algemeen Dagblad* (2 maart 1994).

⁶² 'Winst uit grote aversie', *NRC Handelsblad* (3 maart 1994).

Ondanks de eclatante verkiezingsoverwinning en het daarbij horende primaat bij de collegeonderhandelingen, blijkt het lastiger voor LH om een college te vormen met de overige partijen in de raad dan gedacht. Op negen maart, een week na de verkiezingen, blijken de onderhandelingen muurvast te zitten. Als gevolg daarvan trekt LH zich terug als voorzitter aan de onderhandelingstafel.⁶³ Breekpunt in de onderhandelingen blijkt de aanpak van de financiële problemen te zijn die de stad al jaren parten spelen. LH pleit voor een harde sanering terwijl de overige partijen juist inzetten op een gemengde aanpak van rijkssteun, de zogenoemde artikel 12 status, en saneringen. LH is daarentegen pertinent tegen een artikel 12 status.⁶⁴

Bovendien blijkt de door de gemeente voorgenomen investering in het wegennet rondom Hilversum te stuiten op behoorlijk wat weerstand onder de lokale bevolking. LH die in de campagne voorafgaand aan de verkiezingen stevig ingezet heeft op de herziening van dit gemeentelijke plan, dient bij de collegeonderhandelingen een nota tot herziening in. Als blijkt dat deze nota zonder al teveel omzien door de overige onderhandelende partijen van tafel wordt geveegd, trekt LH zich definitief terug uit de collegeonderhandelingen.⁶⁵ Hoewel LH zelf uit de collegeonderhandelingen is gestapt, legt het de schuld voor het mislukken van de onderhandelingen voornamelijk bij de PvdA neer, die het een ‘arrogante opstelling’ verwijt.⁶⁶ Andere politieke partijen verwijten LH daarentegen politiek pragmatisme. Door LH zou een inhoudelijk zo goed als lege nota zijn ingediend.⁶⁷

LH, tegen wil en dank veroordeeld tot de oppositiebankjes, probeert vanaf dat moment het politieke momentum te behouden door met enige regelmaat de publiciteit te zoeken. Aanleidingen zijn er voor LH voldoende. Binnen twee maanden na het aantreden van het nieuwe college blijkt dat een team van topambtenaren in Nieuw-Zeeland antwoord moet gaan vinden op fundamentele levensvragen zoals de ‘hoe vraag’. De reis, die tien dagen zal gaan duren, staat voor ruim 13.000 Gulden in de boeken, terwijl Hilversum een significant begrotingstekort heeft.⁶⁸ LH stelt dat het gemeentebestuur elk gevoel met de realiteit verloren

⁶³ ‘Collegevorming Hilversum zit vast’, *Het Parool* (9 maart 1994).

⁶⁴ ‘Nagel loopt vast op de lege kas’, *Het Parool* (10 maart 1994).

⁶⁵ ‘Leefbaar Hilversum valt buiten college’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 maart 1994).

⁶⁶ ‘Nagels partij valt ondanks winst buiten nieuw college’, *Trouw* (18 maart 1994).

⁶⁷ ‘Geen wethouder Leefbaar Hilversum’, *Het Parool* (18 maart 1994). Zie ook, ‘Leefbaar Hilversum niet in college B&W’, *NRC Handelsblad* (18 maart 1994).

⁶⁸ ‘Gemeenteambtenaren naar Nieuw-Zeeland voor fundamentele hoe-vraag’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (20 augustus 1994).

heeft door de dure en volstrekt onnodige reis goed te keuren.⁶⁹ Als er vervolgens nog geen maand later opnieuw ophef ontstaat over dienstreizen die ambtenaren gemaakt hebben, ditmaal omdat ze geheel betaald zouden zijn door derden, is dat voor LH opnieuw reden om aan de bel te trekken in de gemeenteraad over de vermeende verpeste bestuurderscultuur in het stadhuis.⁷⁰

De bestuurderscultuur in Hilversum is in de maanden na de verkiezingen een terugkerend thema bij de onderwerpen die LH op de agenda zet. Na het incident rondom de snoepreizende ambtenaren stelt Nagel voor de burgemeester van Hilversum niet langer te belasten met de afhandeling van gecompliceerde zaken, omdat hij genoeg heeft van het solistische optreden en de slechte communicatie van de burgemeester.⁷¹ Bovendien staan de bovenstaande beschreven zaken in een reeks van incidenten die LH aangrijpt om de bestuurderscultuur aan de kaak te stellen. Enkele weken later is het raak als LH het handelen van de wethouder van Volkshuisvesting dhr. Flink (PvdA) aan de kaak stelt, die een sociale huurwoning heeft verlost aan jongeren die aanwezig waren bij een maatschappelijk debat. LH vindt het verloten van de huurwoning ontoelaatbaar en eist opheldering van de wethouder.⁷² Als de opheldering van de wethouder een week later komt en, met uitzondering van LH kan rekenen op vrijwel unanieme steun van in de gemeenteraad, heeft LH het nakijken.⁷³ De vier jaar oppositie worden afgesloten met een nieuwe rel, ditmaal met Nagel zelf als hoofdrolspeler. Onderwerp is de aankoop van een pand door de gemeente waar ook het mediabedrijf NOB haar oog op heeft laten vallen. De gemeente hoopt met de aankoop van dit pand meer invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van het Mediapark, maar de VARA waar Nagel bestuurslid is, heeft uitbreidingsplannen die deels overlappen met het villaterrein. De partij van Nagel is tegen de aankoop van de gemeente. Deze beslissing komt hem, hoewel later onderzoek dit ontkracht, vanuit meerdere hoeken op de verdenking van belangenverstremming te staan.⁷⁴

Na vier jaar intensief oppositie gevoerd te hebben tegen het college, bieden de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 nieuwe perspectieven op collegedeelname. De

⁶⁹ ‘Snoepreis wekt verbijstering’, *Algemeen Dagblad* (21 augustus 1995). Zie ook ‘Hilversumse top-ambtenaren op zoek naar het hoe’ *Trouw* (21 augustus 1995).

⁷⁰ ‘Weer tumult over reizen in Hilversum’, *Het Parool* (14 september 1995).

⁷¹ ‘Kritiek op burgemeester van Hilversum’, *NRC Handelsblad* (24 augustus 1995).

⁷² ‘Positie wethouder Hilversum wankelt’, *Het Financieel Dagblad* (3 april 1997).

⁷³ ‘Raad Hilversum steunt wethouder’, *NRC Handelsblad* (10 april 1997). Zie ook: ‘Gemeenteraad Hilversum spaart wethouder’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 april 1997).

⁷⁴ ‘Onenigheid tussen Hilversum en NOB over aankoop pand’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (9 juni 1997). Zie ook: ‘Ik lig er niet wakker van, mijn geweten is schoon’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (2 augustus 1997) en ‘College Hilversum valt Nagel niet af’, *Het Parool* (21 augustus 1997).

thema's in de verkiezingscampagne zijn gelijk aan de verkiezingen van 1994 en de opiniepeilingen van januari 1998 wijzen uit dat LH op een nog groter kiezerspotentieel kan rekenen dan bij de verkiezingen van 1994. Volgens peilingen, uitgevoerd door Maurice de Hond maar in opdracht van LH, zou LH kunnen rekenen op maar liefst 26% van de stemmen. Ruim vijf procent meer dan bij de voorgaande verkiezingen.⁷⁵ Het feit dat LH zelf aanzet gegeven heeft tot de opiniepeiling, leidt tot veel commotie bij de andere college partijen. Een brede coalitie van PvdA, CDA, D66, Hilversum 2000 en AOV Unie/Unie 55+ stelt dat de enquête vooral illustreert welke standpunten van LH ondersteund worden door de bevolking van Hilversum.⁷⁶ Nagel zelf, onverminderd positief over de electorale vooruitzichten, stelt dat de inwoners van Hilversum LH zullen belonen voor vier jaar constructief oppositievoeren.⁷⁷ Een week later worden de positieve vooruitzichten werkelijkheid als LH 14 van de 37 raadszetels in de wacht weet te slepen en LH met nog slechts de helft van de stemmen geteld de overige partijen uitnodigt voor de coalitieonderhandelingen. De coalitie waar LH op afstevent is een coalitie met PvdA, CDA en VVD.⁷⁸ Deze verwachte coalitie blijkt enkele weken later, met uitzondering van het CDA dat afgehaakt is, realiteit te worden. LH krijgt twee van de vier wethoudersposten in het college. Daarmee wordt bovendien een belangrijke verkiezingsbelofte van LH ingelost; een reductie van het aantal wethoudersposten van vijf naar vier. Nagel slaat zelf een positie als wethouder af en blijft in de raad.⁷⁹

Binnen de nieuwe coalitie blijken echter al spoedig spanningen te ontstaan. In augustus 1998, een krappe vier maanden na het aantreden van het nieuwe college van B en W, treden de wethouders van de VVD en PvdA af vanwege niet te overbruggen verschillen van mening met LH.⁸⁰ Directe aanleiding voor het opstappen van de wethouders vormt het mislukken van een subsidieaanvraag bij het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en

⁷⁵ 'Verkiezingen Peilingen: Leefbaar Hilversum ver op kop, forse klappen D66', *Algemeen Nederlands Persbureau* (26 februari 1998). Zie ook: 'Voor mij is het net een spannend jongensboek', *Trouw* (14 februari 1998).

⁷⁶ 'Opiniepeiling niet eerlijk', *NRC Handelsblad*, (2 maart 1998).

⁷⁷ 'Wij hebben in Hilversum veel gescoord', *De Volkskrant* (2 maart 1998).

⁷⁸ 'Nieuwe partij vaagt Utrechts college weg', *Het Financieel Dagblad* (5 maart 1998). Zie ook: 'Spectaculaire overwinning Leefbaar Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 maart 1998), 'Leefbaar Hilversum niet te stuiten', *Algemeen Dagblad* (5 maart 1998), 'Lokale partijen versterken positie in gemeenteraden', *De Volkskrant* (5 maart 1998), 'Lokale partijen rekenen definitief af met imago van politieke sufferdje', *De Volkskrant* (6 maart 1998) en, 'Nagel formateur college Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 maart 1998).

⁷⁹ 'Leefbaar Hilversum sleept twee wethoudersposten binnen', *Trouw* (21 maart 1998).

⁸⁰ 'VVD-en PvdA-wethouders Hilversumse college stappen op', *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 augustus 1998), 'Scheuring in B & W van Hilversum', *Algemeen Dagblad* (19 augustus 1998) en 'PvdA en VVD uit Hilversums college', *Trouw*, (18 augustus 1998).

Milieubeheer (VROM) ten behoeve van een spoortunnel door het centrum van Hilversum. Nagel heeft het college, vanuit de raad, onwil en een gebrek aan deskundigheid verweten.⁸¹ Saillant omdat LH zelf ook zitting heeft in het college. Wethouders Mooijen (VVD) en Flink (PvdA) stellen op hun beurt dat er met ‘oncollegiale, onbetrouwbare en onfatsoenlijke partners’ geen zaken gedaan kunnen worden.⁸² Volgens Nagel is er door de VVD en PvdA echter bewust aangestuurd op een breuk. Nagel zou uit de media hebben moeten vernemen dat beide wethouders opgestapt zijn en noemt de hele affaire ‘een belachelijke vertoning’.⁸³ Wethouder Flink en Mooijen hangen de vuile was vervolgens buiten in het dagblad Trouw. De LH-wethouders zouden ‘politiek analfabeet’ zijn en niet in staat om zelfstandig een begroting in elkaar te zetten.⁸⁴

Met het opstappen van de twee wethouders wordt pas duidelijk hoe groot de politieke verdeeldheid in Hilversum is. Alle partijen, behalve het CDA, geven aan dat zij weinig interesse hebben in coalitiedeelname zolang LH deel uitmaakt van het college.⁸⁵ Een door LH ondernomen poging om het oude college te lijmen lijkt aanvankelijk succesvol, maar strandt toch voortijdig, waarna Hilversum terecht komt in een ernstige bestuurlijke crisis.⁸⁶ PvdA en VVD eisen het opstappen van de LH-wethouders, maar Nagel blijft pal achter zijn wethouders staan waarmee een patstelling in de gemeenteraad wordt bewerkstelligd. De burgemeester van Hilversum, dhr. Bakker, biedt vervolgens aan om te bemiddelen tussen de partijen, maar ook

⁸¹ ‘Conflict in Hilversum. Wethouders PvdA en VVD weg uit college’, *NRC Handelsblad* (18 augustus 1998).

⁸² ‘VVD en PvdA stappen uit college B en W Hilversum’, *De Volkskrant* (18 augustus 1998).

⁸³ ‘Nagel: PvdA en VVD in Hilversum stuurden bewust aan op breuk’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (18 augustus 1998).

⁸⁴ ‘Leefbaar Hilversum ramde een zinkend schip’, *Trouw*, (19 augustus 1998).

⁸⁵ ‘PvdA en VVD uit Hilversums college’, *Trouw* (18 augustus 1998), ‘Fracties uitgekeken op Leefbaar Hilversum’, *De Volkskrant* (19 augustus 1998), ‘Niemand wil met iemand verder in Hilversum’, *Het Parool* (20 augustus 1998).

⁸⁶ ‘Toenadering collegepartijen in Hilversum’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (21 augustus 1998), ‘Emmastraat is nog geen Leefbaar Hilversum’, *De Volkskrant* (22 augustus 1998), ‘Geen oplossing B&W Hilversum’, *Algemeen Dagblad* (20 augustus 1998), ‘Leefbaar Hilversum haalt bakzeil in ruzie met VVD en PvdA’, *Algemeen Dagblad* (22 augustus 1998), ‘Collegepartijen van Hilversum lijken weer iets dichter bij elkaar’, *Trouw* (22 augustus 1998), ‘Breuk Hilversum lijkt te lijmen’, *Het Parool* (22 augustus 1998), en ‘Lijmpoging Hilversums College mislukt’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (25 augustus 1998).

deze nieuwe poging blijkt kansloos te zijn.⁸⁷ Na deze ultieme poging van burgemeester Bakker, zit er niets anders op voor LH dan een nieuw college te formeren.⁸⁸

Het CDA werpt zich vervolgens op als nieuwe coalitiepartner, maar omdat een dergelijke coalitie niet kan rekenen op een meerderheid in de gemeenteraad en de overige partijen niet bereid zijn een LH-CDA coalitie te gedogen, blijken de onderhandelingen al bij voorbaat kansloos te zijn.⁸⁹ Als de onderhandelingen enkele dagen later stuklopen, rest de burgemeester niets anders dan zich te wenden tot de commissaris van de Koningin met een verzoek tot bemiddeling.⁹⁰ Die bemiddeling komt vervolgens van Jan Terlouw (1931), voormalig minister en commissaris van de Koningin.⁹¹ Ook Terlouw komt al snel tot de conclusie dat de partijen in het college onverzoeikbaar zijn. Omdat Nagel achter zijn wethouders blijft staan, kan Terlouw niets anders dan een college voorstellen zonder LH.⁹² De onderhandelingen over de totstandkoming van een nieuw college verlopen vervolgens zonder al te veel moeilijkheden. Op 18 september, zeven dagen na de start van de bemiddelingspoging van Terlouw, staat er een nieuw college van PvdA, CDA, VVD, GL D66 en de gemeenschappelijke RPF/GPV/SGP-fractie. Wethouder Flink keert niet terug in het nieuwe college. Mooijen is de enige die zijn zetel als wethouder behoudt. LH keert als grootste partij van de gemeenteraad terug in de oppositiebankjes.⁹³

⁸⁷ 'Bakker zoekt uitweg crisis Hilversum', *NRC Handelsblad* (25 augustus), 'Laatste poging Leefbaar Hilversum om coalitie te redden', *Algemeen Nederlands Persbureau* (26 augustus 1998), 'Breuk in college Hilversum is blijvend', *Het Parool* (26 augustus 1998), 'Lijmpoging in Hilversum mislukt', *Algemeen Dagblad* (26 augustus 1998), 'Lijmpoging college Hilversum mislukt', *De Volkskrant* (26 augustus 1998), 'Leefbaar Hilversum', *De Volkskrant* (27 augustus 1998), 'Hilversum nog in gesprek over crisis', *NRC Handelsblad* (27 augustus 1998).

⁸⁸ 'Leefbaar Hilversum op zoek naar nieuw college', *Algemeen Nederlands Persbureau* (30 augustus 1998), 'Politieke wanorde nekt Hilversum', *Het Parool*, (31 augustus 1998), 'Politiek zoekt in Hilversum ander college B en W', *NRC Handelsblad* (31 augustus 1998) en 'Nieuwe partners', *Trouw* (31 augustus 1998).

⁸⁹ 'Nog geen oplossing voor college Hilversum', *Het Parool* (1 september 1998), 'CDA enige hoop om Hilversums college te vormen', *Trouw* (2 september 1998) en 'Bestuur Hilversum nog in impasse', *Trouw* (4 september 1998).

⁹⁰ 'Burgemeester Hilversum roept fractievoorzitters bij elkaar', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 september 1998), 'Hilversum zoekt bemiddelaar voor uitweg bestuurscrisis', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 september 1998), 'Hilversum zoekt bemiddelaar; ook laatste pogingen om nieuw college te vormen mislukt', *Trouw* (5 september 1998) en 'Bemiddelaar bij politieke crisis in Hilversum', *NRC Handelsblad* (5 september 1998).

⁹¹ 'Jan Terlouw bemiddelt in bestuurscrisis Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (5 september 1998), 'Bemiddelaar bij politieke crisis in Hilversum', *NRC Handelsblad* (5 september 1998) en 'Terlouw sust ruzie Hilversum', *Het Parool* (7 september 1998).

⁹² 'Coalitiepartijen Hilversum blijven onverzoeikbaar', *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 september 1998), 'Leefbaar' stapt uit college Hilversum', *Parool* (10 september 1998), 'Bemiddelaar Terlouw: Oude coalitie kan niet meer in Hilversum', *NRC Handelsblad* (11 september 1998), 'Crisis leidt tot vertrek Leefbaar Hilversum', *De Volkskrant* (11 september 1998), 'Breuk Hilversum niet te lijmen', *Algemeen Dagblad* (11 september 1998)

⁹³ 'Hilversumse partijen akkoord over programma', *Algemeen Nederlands Persbureau* (18 september 1998), 'Hilversum heeft weer een bestuur na een lange crisis', *Trouw* (18 september 1998), 'Leefbaar Hilversum moet in de oppositie', *NRC Handelsblad* (19 september 1998), 'College zonder partij Nagel', *Het Parool* (18 september 1998), 'Vijf partijen in college Hilversum', *Het Parool* (22 september 1998), 'Hilversum heeft na

LH laat zich echter niet zonder slag of stoot veroordelen tot de oppositiebankjes. Voorafgaand aan de raadsvergadering waarin het nieuwe college beëdigd wordt, stuurt Nagel een brief aan alle factievoorzitters waarin hij hen oproept af te zien van een college waarin LH niet vertegenwoordigd is.⁹⁴ In de raadsvergadering die daarop volgt, trekt LH stevig van leer tegen voormalig wethouder Flink en huidig wethouder Mooijen. Volgens Nagel hebben beide wethouders, maar vooral Flink, het college op oneigenlijke gronden laten vallen. Nagel komt tot die aantijgingen nadat hij een privédetective in de hand heeft genomen die de gangen van Flink is nagegaan.⁹⁵ Flink zou, volgens Nagel, het vallen van het college hebben gebruikt om zich volledig te kunnen concentreren op zijn nieuw opgerichte onderneming. Flink wijst de beschuldigingen van de hand en roept Nagel op deze beschuldigingen terug te nemen, wat hij weigert. Na een tumultueus verlopen raadsvergadering wordt het nieuwe college dan toch beëdigd, waarmee een einde komt aan de bestuurlijke crisis die Hilversum bijna twee en een halve maand heeft geteisterd.⁹⁶

Dat ook andere politieke partijen weinig moeite ondernemen om de spanningen tussen henzelf en LH te laten bekoelen, blijkt enkele maanden later met de geboorte van de nieuwste politieke rel. De LH fractie verlaat na onenigheid over het late tijdstip waarop de raadsvergadering voortgezet wordt de raadsvergadering, waarna CDA-wethouder van der Spek de fractie van LH 'bruinhemden' noemt en vervolgens weigert die uitspraak terug te nemen.⁹⁷ LH doet vervolgens aangifte tegen van der Spek.⁹⁸ Een bemiddelingspoging onder leiding van burgemeester Bakker, drie weken na de gewraakte raadsvergadering, loopt al na een halfuur stuk als fractievoorzitter Nagel de bijeenkomst opnieuw verlaat.⁹⁹ Daarmee ontstaat een unieke situatie

maanden nieuw college van B en W', *Algemeen Nederlands Persbureau* (22 september 1998), 'Nieuw college zonder Leefbaar Hilversum', *NRC Handelsblad* (22 september 1998) en 'Zes partijen Hilversumse raad zijn het eens over de portefeuilles', *Trouw* (23 september 1998).

⁹⁴'Leefbaar Hilversum wil nieuwe coalitieonderhandelingen', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 oktober 1998), 'Lokale partij Hilversum wil opnieuw praten', *NRC Handelsblad* (5 oktober 1998), 'Leefbaar Hilversum wil alsnog overleg over college', *Algemeen Nederlands persbureau* (5 oktober 1998) en 'Jan Nagel', *Trouw* (5 oktober 1998).

⁹⁵'Bonje in Gooi met Jan en Jesse', *De Volkskrant* (13 december 1999).

⁹⁶'Wethouder woedend over aantijgingen Leefbaar Hilversum', *Trouw* (6 oktober 1998), 'Nagel: BV wethouder oorzaak crisis Hilversum', *Het Parool* (6 oktober 1998), 'Nagel beticht wethouder van dubbel spel', *Het Parool* (6 oktober 1998) en 'Leefbaar Hilversum-wethouders nemen ontslag', *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 oktober 1998).

⁹⁷'Leefbaar Hilversum laat zich geen bruinhemd noemen', *Algemeen Nederlands Persbureau* (16 november 1999), 'Leefbaar neemt belediging niet', *Het Parool* (17 november 1999) en 'Bruinhemden', *De Volkskrant* (18 november 1999).

⁹⁸'CDA-wethouder verhoord over vergelijking met bruinhemden', *Trouw* (23 november 1999).

⁹⁹'Hilversumse lijmpoging mislukt', *Algemeen Nederlands Persbureau* (1 december 1999).

waar politici over en weer diverse aangiftes tegen elkaar hebben lopen. Nagel tegen dhr. van der Spek en dhr. Flink tegen Nagel.¹⁰⁰

In januari 2000 wordt de klacht van Flink wegens laster door Nagel door de rechter weliswaar niet ontvankelijk verklaard, in februari is een nieuwe politieke rel rondom de politieke integriteit van het college alweer in de maak. Onderwerp is een volgens LH dubieuze verkoop van gemeentegrond, maar alle aantijgingen van LH worden door de burgemeester van de hand gewezen.¹⁰¹ In juni dient zich vervolgens de zoveelste crisis aan als blijkt dat de vijf partijen die het nieuwe college vormen onenigheid hebben over het verkeersplan dat een einde moet maken aan de verkeersproblemen in Hilversum.¹⁰² Kernpunt van het plan is de aanleg van een HOV-busbaan door het centrum van Hilversum, maar de CDA wethouder kan zich niet verenigen met het plan en besluit op te stappen. Het voorstel wordt echter toch met de kleinst mogelijke meerderheid door de gemeenteraad aangenomen.¹⁰³ De verdeeldheid in het college blijkt een jaar later bij de behandeling van de financiële paragraaf van het voorstel echter onverminderd groot, zodat dat het voltallige college na een tegenstem van een VVD-fractielid, alsnog haar ontslag aanbiedt. LH krijgt na het vallen van dit college opnieuw de kans een college te vormen.¹⁰⁴

Nagel blijkt het CDA en de PvdA in 2001 bereid te vinden om een nieuwe coalitie te vormen. Nagel zal zelf een wethouderspost gaan bekleden in het nieuw te vormen college.¹⁰⁵ Minder dan een jaar voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 is het voor LH echter lastig om beleidsmatig spijkers met koppen te slaan. Het door LH zo fel geambieerde en al eerder gesneuvelde verkeersplan wordt vrijwel direct opnieuw op de agenda geplaatst, maar van het

¹⁰⁰ Een 'goedemiddag' kan er niet meer af', *Het Parool* (6 december 1999).

¹⁰¹ 'Klacht PvdA'er Flink tegen Nagel niet ontvankelijk', *Algemeen Nederlands Persbureau* (12 januari 2000), 'Rechter wijst klacht tegen Nagel af', *De Volkskrant* (13 januari 2000), 'Leefbaar Hilversum vraagt provincie om onderzoek naar college', *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 februari 2000), 'LH wil onderzoek naar gemeente', *Trouw* (8 februari 2000), 'Leefbaar Hilversum kraakt onderzoek naar grondtransacties', *Algemeen Dagblad* (8 februari 2000).

¹⁰² 'Crisis door busbaan in college Hilversum', *De Volkskrant* (28 juni 2000)

¹⁰³ 'Hilversums college neemt hobbels over vrije busbaan', *Algemeen Nederlands Persbureau* (28 juni 2000).

¹⁰⁴ 'Alle wethouders Hilversum stappen op om busbanen', *NRC Handelsblad* (12 april 2001), 'Hilversum blijft worstelen met bereikbaarheid', *Algemeen Nederlands Persbureau* (12 april 2001), 'College Hilversum valt over busbaan', *Algemeen Dagblad* (12 april 2001) en 'College Hilversum gevallen', *Het Parool* (12 april 2001).

¹⁰⁵ 'Jan Nagel wethouder in Hilversum', *Algemeen Nederlands persbureau* (17 mei 2001), 'Jan Nagel wordt alsnog een baas', *Het Parool* (18 mei 2001), 'Nagel wethouder in Hilversum', *Algemeen Dagblad* (18 mei 2001), 'Jan Nagel wethouder Hilversum', *NRC Handelsblad* (18 mei 2001), 'Jan Nagel wethouder in nieuw Hilversums college', *De Volkskrant* (18 mei 2001), 'Jan Nagel wethouder in Hilversum', *Trouw* (19 mei 2001) en 'Jan Nagel wordt weer wethouder Hilversum', *Het Financieel Dagblad* (19 mei 2001).

plan wordt weinig meer vernomen in aanloop naar de verkiezingen van 2002.¹⁰⁶ Wel wordt er besloten tot uitbreiding van het Mediapark, zonder dat er een oplossing gevonden is voor de bereikbaarheidsproblemen.¹⁰⁷

Met de verkiezingen van 2002 in zicht, wordt de situatie voor LH niet makkelijker. Nagel is niet alleen fractievoorzitter van LH, maar heeft zich ook als voorzitter opgeworpen van de nieuw opgerichte landelijke partij LN.¹⁰⁸ Na het vertrek van Pim Fortuyn als lijsttrekker van LN, wordt de druk op Nagel om fractievoorzitter te worden van LN opgevoerd. Nagel geeft echter aan dat hij aan zal blijven als fractievoorzitter van LH als er een goed verkiezingsresultaat geboekt wordt.¹⁰⁹ Dat er goede resultaten geboekt kunnen worden lijkt een koud kunstje. Uit opinieonderzoek uitgevoerd door Maurice de Hond, blijkt dat LH zo'n 16 zetels zou kunnen behalen bij de gemeenteraadsverkiezingen, twee meer dan LH tot dan toe bekleedt in de raad.¹¹⁰ Als een week later de gemeenteraadsverkiezingen echter plaats vinden, blijkt van die mooie voorspelling weinig terecht te komen. Bij het sluiten van de stembureaus lijkt LH af te stevenen op een verlies van zo'n vijf zetels.¹¹¹ Een dag later wordt duidelijk wat de kiezer heeft gestemd. LH verliest fors, maar blijft met negen zetels de grootste partij in de gemeenteraad van Hilversum.¹¹² Het verlies van LH is een gevoelige nederlaag voor Nagel. Niet alleen heeft de partij flink moeten incasseren, ook maakt het pijnlijk duidelijk dat LH niet zo vanzelfsprekend meer kan rekenen op een groot deel van de steun van de Hilversumse bevolking.

¹⁰⁶'Leefbaar Hilversum wil tunnel onder hei', *NRC Handelsblad* (14 juni 2002)

¹⁰⁷'Mediapark mag uitbreiden', *NRC Handelsblad* (10 januari 2002).

¹⁰⁸'Leefbaar Hilversum vrees eventueel vertrek Nagel niet', *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 februari 2002).

¹⁰⁹'Jan Nagel', *Trouw* (1 maart 2002), 'Nagel niet naar Kamer', *Het Parool* (28 februari 2002), 'Nagel blijft in Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (28 februari 2002), 'Vijanden Nagel wensen hem alle goeds', *Het Parool* (2 maart 2002).

¹¹⁰'Nagel blijft in Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (28 februari 2002)

¹¹¹'Leefbaar Hilversum stevent af op verlies', *Algemeen Nederlands Persbureau*, (6 maart 2002).

¹¹²'Domper voor Leefbaar Hilversum', *NRC Handelsblad* (7 maart 2002), 'Fors verlies voor Nagels Leefbaar Hilversum', *de Volkskrant* (7 maart 2002), 'Grote verliezer Jan Nagel: We blijven de grootste partij van Hilversum; Leefbaar Hilversum', *Trouw* (7 maart 2002), 'Zijne Nagelheid moet incasseren', *Het Parool* (7 maart 2002), 'Leefbaar Hilversum verliest; imago Nagel van meesterstrateeg brokkelt af', *De Volkskrant* (8 maart 2002).

Conclusie H1

Met de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 komt een einde aan de acht onderzochte jaren. Acht jaar die gevuld zijn met een grote verscheidenheid aan incidenten, ruzies, rechtszaken en persoonlijke vetes. Een ding is zeker, alle incidenten tezamen genomen vormen een van de meest markante periodes in de gemeentelijke naoorlogse politiek. Hoewel LH acht jaar lang in de raad vertegenwoordigd is, is het er vrijwel niet in geslaagd het beleid direct te beïnvloeden. Immers LH is slechts tweemaal en voor zeer korte tijd vertegenwoordigd in het college van B en W.

Dat wil echter niet zeggen dat LH niet impliciet een zeer grote stempel heeft weten te drukken op het beleid van de gemeente. Alle colleges van B en W die in acht jaar tijd gevormd zijn, zijn ofwel met LH gevormd of, doordat er de wens bestond zonder LH te regeren, rondom LH. De bijzondere coalities met uiteenlopende ideologisch gekleurde partijen die als gevolg van dergelijke beslissingen werden gevormd, bleken vaak instabiel en als zodanig weer goed te zijn voor allerhande bestuurlijke affaires. Met name in de periode 1998-2002, waar drie colleges van B en W elkaar in rap tempo opgevolgd hebben, levert dat voor Hilversum een onwerkbaar bestuurlijke situatie op. LH is ondertussen vooral bezig met randzaken. Corrupte ambtenaren, de bestuurderscultuur, tunnelplannen, het zijn in de ogen van de toeschouwer doekjes die moeten verhullen dat er van daadwerkelijke structurele beleidsuitvoering bij LH weinig sprake is. Bovendien wordt er bovenop de bestuurlijke chaos ook nog eens flink ruzie gemaakt door alle betrokken partijen en personen. Hoewel alle ruzies rondom LH gecentreerd zijn, maken alle betrokken partijen zich in meer of mindere mate schuldig aan het voortbestaan van de verziekte sfeer in de gemeenteraad. LH probeert zich weliswaar te profileren als een partij die schoon schip gaat maken in de gemeenteraad, maar kijkt zelf niet op een incident meer of minder.

H2. Scherp aan de wind zeilen. Een kwalitatieve analyse van de media

In het komende hoofdstuk worden de resultaten besproken van het onderzoek dat gedaan is naar uitspraken en handelingen van LH in de periode 1994-2002 aan de hand van de onderzochte krantenartikelen. Uitgangspunt voor dit hoofdstuk vormen de drie kenmerken die vooraf als archetypische populistische eigenschappen zijn gekenmerkt.

Anti-establishment en anti elite sentiment

Zoals uit het geschetste archetype van een populistische partij blijkt, maakt anti-establishment en anti elite sentiment een groot deel uit van de betekenis van een archetypische populistische partij. Van de 81 artikelen die onderzocht zijn op populistische inhoud, bleken zeventien artikelen inhoudelijk in zekere mate anti-elite sentiment te bevatten, 36 artikelen bleken in meer of mindere mate te appelleren aan anti-establishment sentiment. De artikelen waarin anti-establishment sentiment naar voren kwam, bleken betrekkelijk evenwichtig verdeeld te zijn over de twee onderzochte raadsperiodes. Wel zijn de onderzochte artikelen gecentreerd rondom een klein aantal gebeurtenissen zoals de verkiezingen en incidenten in en rondom de gemeenteraad. Artikelen die uitingen bevatten die doen denken aan anti-elite sentiment laten een andere spreiding zien. Dergelijke uitingen zijn veel minder voorkomend en manifesteren zich voornamelijk in de eerste zes jaar van de onderzochte periode, of als LH zelf geen bestuursverantwoordelijkheid draagt.¹¹³

De onderzochte krantenartikelen waarin in meer of mindere mate anti-establishment sentiment wordt waargenomen, verschillen danig van intensiteit en vorm. Voorafgaand aan de verkiezingen van 1994 wordt Nagel, voorzitter van de net opgerichte partij LH, geïnterviewd door de NRC Handelsblad. Nagel is duidelijk over zijn beweegredenen die aanzet hebben gegeven tot de oprichting van LH. Volgens Nagel ‘is de PvdA in haar machtskartel met het CDA verantwoordelijk voor financieel wanbeheer’.¹¹⁴ Dergelijke uitspraken worden door Nagel vaker gedaan. In een later interview wordt gesproken over ‘conventionele partijen’ die

¹¹³ Door de grote van de database is het niet mogelijk deze gedrukt bij te voegen. De database is derhalve online raadpleegbaar door op [deze!](#) link te klikken.

¹¹⁴ Deze opmerkelijke formulering is overgenomen uit: ‘Jan Nagel werkt aan nieuwe omwenteling’, *NRC Handelsblad* (28 februari 1994).

‘broddelwerk’ geleverd hebben.¹¹⁵ Telkens als er gerefereerd wordt aan de reeds bestaande partijen, is dit in een negatieve context. Als na de verkiezingen blijkt dat de coalitie onderhandelingen, die onder leiding van LH staan vast dreigen te lopen, is dat volgens LH te wijten aan het ‘gekissebis’ van andere politieke partijen. Die andere partijen zijn volgens Nagel ‘arrogant’ en zouden LH hun wil ‘dicteren’.¹¹⁶ Als de coalitiebesprekingen definitief uiteenspatten verwijt Nagel vooral de sociaaldemocraten een ‘arrogante opstelling’ omdat zij ieder gesprek met LH zouden hebben geweigerd.¹¹⁷ Bovendien is Nagel in de veronderstelling dat er een kartel bestaat: ‘Niemand, op het CDA na, wil met ons in zee. Het lijkt erop alsof iedereen de crisis handhaaft om ons aan het eind de schuld te kunnen geven.’¹¹⁸ Deze uitspraken vereisen een nadere beschouwing. Door de wijze waarop LH haar uitspraken geformuleerd heeft, lijkt het erop alsof LH het bestaan van een uniform partijkartel erkent, waarmee het duidelijk uiting geeft van een anti-establishment sentiment. Het is dan ook opmerkelijk te noemen dat LH in dezelfde zin waarin het bestaan van een gesloten kartel erkent wordt, het de nuance maakt dat het CDA niet tot dit kartel behoort. Een dergelijke nuancering van LH past niet in het archetypische beeld van een populistische partij dat zonder nuance uitgaat van het bestaan van een establishment.

Direct na de verkiezingen in 1998 etaleert LH nogmaals het wantrouwen dat zij hebben in de bestaande partijen als Nagel ten overstaan van het Algemeen Dagblad (AD) gevraagd wordt naar zijn angst om net als in 1994 buiten de coalitiebesprekingen gehouden te worden door de overige partijen. Desgevraagd antwoordt Nagel dat deze partijen nog steeds ‘een pot nat zijn’.¹¹⁹ Hoewel LH zitting neemt in het nieuw gevormde college van 1998, wordt het wantrouwen van Nagel in de overige Hilversumse partijen al snel bevestigd door het opstappen van de wethouders Flink en Mooijen uit de nog maar net aangetreden coalitie met LH. Nagel verwijt de opgestapte wethouders niet alleen ‘ondeskundigheid en onwil’, maar ageert ook tegen de wijze waarop de wethouders hun opstappen bekend hebben gemaakt, namelijk via de media. Een handelswijze die Nagel als ‘zeer onfatsoenlijk’ bestempeld.¹²⁰

¹¹⁵ ‘Hoop en Twijfel bij partij uit het niets’, *Parool* (2 maart 1994).

¹¹⁶ ‘Nagel loopt vast op de lege kas’, *Het Parool* (10 maart 1994).

¹¹⁷ ‘Leefbaar Hilversum valt buiten college’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 maart 1994), zie ook: ‘Nagels partij valt ondanks winst buiten nieuw college’, *Trouw* (18 maart 1994).

¹¹⁸ ‘Hilversum zoekt bemiddelaar / Ook laatste poging om nieuw college te vormen mislukt’, *Trouw* (5 september 1998).

¹¹⁹ ‘Leefbaar Hilversum niet te stuiten’, *Algemeen Dagblad* (5 maart 1998).

¹²⁰ ‘VVD en PvdA stappen uit college B en W Hilversum’, *De Volkskrant* (18 augustus 1998). Zie ook: ‘Nagel: PvdA en VVD in Hilversum stuurden bewust aan op breuk’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (18 augustus 1998).

Het nieuwe college wordt vervolgens door de overige partijen gevormd zonder LH, een actie die door Nagel als ‘moord met voorbedachten rade’ wordt getypeerd.¹²¹ Dat Nagel zelf debet is aan het isolement van LH bij de coalitiebesprekingen, laat hij gemakshalve achterwege. Doordat Nagel vastgehouden heeft aan zijn LH-wethouders, in wie de voltallige raad haar vertrouwen opgezegd heeft, is het nieuwe college noodgedwongen rondom LH gevormd.¹²² Vooral de typering ‘moord met voorbedachten rade’ illustreert duidelijk de gevoelens van anti-establishment van LH. Nagel stelt dat zijn partij door de voltallige raad buiten het nieuwe college is gehouden, waarmee er sprake is geworden van een effectief cordon sanitair. Het erkennen van een kartel dat LH doelbewust buiten het college houdt, appelleert expliciet aan het archetypische anti-establishment dat toebehoort aan een populistische partij.

De bovenstaand beschreven uitspraken van LH schuren soms tegen anti-elite sentiment aan, met name als LH spreekt over ambtenaren. Niet alleen pleit het voor een forse inkrimping van het ambtenarenapparaat, via natuurlijk verloop zou het circa 120 ambtenaren willen laten afvloeien om zo de bezuinigingen te dekken, ook stelt het regelmatig misstanden aan de kaak rondom de ambtenarij.¹²³ Dat begint direct na de verkiezingen van maart 1994 als blijkt dat topambtenaren volgens het Algemeen Dagblad op zoek gaan naar het antwoord op fundamentele levensvragen zoals: ‘het hoe’ in de Nieuw-Zeelandse stad Christchurch. Een reis die voor ruim 13.000 Gulden in de boeken staat, terwijl Hilversum kampt met een begrotingstekort van 25 miljoen Gulden. LH stelt dat het college van B en W, onder wiens verantwoordelijkheid de reis valt, ‘ieder gevoel met de realiteit verloren heeft’.¹²⁴ Als er enkele weken later weer ophef is over reizen die ambtenaren gemaakt hebben, ditmaal omdat ze volledig betaald zouden zijn door derden, grijpt LH deze discussie aan om een onafhankelijk onderzoek te eisen naar ‘de bedrijfscultuur’ van de gemeente Hilversum.¹²⁵

Hoewel LH regelmatig door hen veronderstelde misstanden aan de kaak stelt en bovendien flinke bezuinigingen wil doorvoeren op het ambtenarenapparaat blijkt echter uit geen enkel onderzocht krantenartikel een breder ideologisch wantrouwen jegens de ambtenarij. De

¹²¹ ‘Aldus’, *Het Parool* (22 september 1998).

¹²² ‘Vijf partijen in college Hilversum’, *Het Parool* (22 september 1998).

¹²³ ‘Bezem door de gemeente; Leefbaar Hilversum wil ambtenarenapparaat fors inkrimpen’, *Trouw* (4 maart 1994).

¹²⁴ ‘Gemeente-ambtenaren naar Nieuw-Zeeland voor fundamentele hoe-vraag’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (20 augustus 1994), ‘Snoepreis wekt verbijstering’, *Algemeen Dagblad* (21 augustus 1995). Zie ook ‘Hilversumse top-ambtenaren op zoek naar het hoe’, *Trouw* (21 augustus 1995).

¹²⁵ ‘Weer tumult over reizen in Hilversum’, *Het Parool* (14 september 1995).

kritische houding van LH lijkt vooral ingegeven door de door LH letterlijke vermoedens van ambtelijke corruptie of verspilling, ook al blijken die vermoedens niet altijd correct te zijn. Hoewel de kritiek op de ambtenarij de schijn wekt van anti-elite sentiment, beperken de aantijgingen van LH zich in deze voorbeelden tot individuele gevallen.

Waar ambtenaren voor LH een gemakkelijke aanleiding vormen om het college aan de tand te voelen, vormen wethouders en hun integriteit ook een dankbaar onderwerp voor LH. Zo zou wethouder Flink in de bestuurscrisis van 1998 vooral zijn opgestapt om de belangen van zijn zojuist opgerichte bedrijf beter te kunnen dienen, klimt LH in de hoogste boom om de onderhandse verkoop van een gemeentelijk pand voor, zo wordt door LH verondersteld, te weinig geld te kunnen verhinderen en wil het een integriteitsonderzoek naar de verkoop van een aantal gemeentelijke percelen grond omdat de betrokken ambtenaar ook een positie zou hebben bij de aankopende partij. LH beschuldigt de betrokken ambtenaren openlijk van belangenverstrengeling. De burgemeester wil echter niets van de aantijgingen weten omdat uit diverse (justitiële) onderzoeken reeds gebleken is dat er geen aanleiding is tot verder onderzoek.¹²⁶ Door de diverse aantijgingen tegen wethouders en ambtenaren doet LH een poging om de betrokken ambtenaren en wethouders als corrupt en niet integer af te schilderen. Hoewel LH vaak nul op het rekest krijgt, is er soms wel degelijk aanleiding om de (ethische) integriteit van bestuurders aan de kaak te stellen. Zo blijkt de zoon van een GroenLinks fractievoerder LH in een kwaad daglicht te stellen op de website 'www.leefbaarhilversum.nl'. Nagel wil de website, die volgens hem door politieke tegenstanders gebruikt wordt om 'anti-propaganda' te verspreiden, zo snel mogelijk uit de lucht hebben. Een eis die hij met succes bij de rechter weet te verdedigen.¹²⁷

¹²⁶ 'Nagel beticht wethouder van dubbel spel', *Het Parool* (6 oktober 1998). Zie ook: 'Nagel: BV wethouder oorzaak crisis Hilversum', *Het Parool* (6 oktober 1998) Zie ook: 'Leefbaar Hilversum vraagt provincie om onderzoek naar college', *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 februari 2000), 'LH wil onderzoek naar gemeente', *Trouw* (8 februari 2000), 'Leefbaar Hilversum kraakt onderzoek naar grondtransacties', *Algemeen Dagblad* (8 februari 2000)..

¹²⁷ 'Leefbaar Hilversum ruziet over internetdomeinnaam', *Algemeen Nederlands Persbureau*, (13 maart 2001). Zie ook: 'Leefbaar Hilversum claimt met succes domeinnaam', *Algemeen Nederlands Persbureau* (21 juni 2001).

Conclusie

Resumerend is het antwoord op de vraag of LH zich bedient van anti-establishment en anti-elite sentiment, niet zo eenduidig te geven. Zoals uit het gedane onderzoek is gebleken, verkeert LH in de veronderstelling dat de overige partijen in de gemeenteraad samenspannen om LH buiten het college te houden. Bovendien duidt het de overige partijen aan als ‘een pot nat’ en spreekt er een duidelijk wantrouwen uit de uitspraken die LH doet over de overige partijen in het college. Ondanks dat dergelijke constatering duiden op een vorm van anti-establishment sentiment, brengt LH zo nu en dan nuanceringen aan in het door haar gecreëerde beeld van een uniform samenspannend partijblok. Zo behoort het CDA nadrukkelijk niet tot de partijen die LH buitensluiten. Daarnaast moet rekening gehouden worden met de niet geheel onwaarschijnlijke mogelijkheid dat LH inderdaad opzettelijk is buitengesloten door de overige partijen zoals LH meerdere malen heeft geïmpliceerd. In dat geval moeten er vraagtekens gezet worden bij de duiding van LH-uitspraken als anti-establishment sentiment omdat ze in dat geval zeer wel ook uiting kunnen zijn van oprecht geuite frustratie over het formatieproces. Als die laatste kanttekening wordt weggelaten is er, ondanks de nuanceringen van LH, vanwege het terugkerende karakter van de uitspraken toch aanleiding om te geloven dat er sprake is van een licht anti-establishment sentiment.

De vraag of LH gebruik maakt van anti-elite sentiment moet met dezelfde terughoudendheid beantwoord worden als de eerste vraag. Op basis van de onderzochte artikelen is duidelijk dat LH de integriteit van ambtenaren regelmatig ter discussie stelt. Ondanks dat blijkt dat de door LH gedane aantijgingen ongegrond zijn, lijkt LH door de veelvuldigheid waarmee het dergelijke onderwerpen agendeert niet overtuigd te zijn van het feit dat er niets aan de hand is.¹²⁸ De bezorgdheid van LH over de integriteit van de ambtenaren lijkt echter te berusten op incidenten. Er is geen bewijs gevonden dat aanleiding geeft te geloven dat LH een ambtenarenklasse voor zich ziet die corrupt en machtsbelust is. Eigenschappen die, indien aangetroffen, als archetypisch populistisch zouden kunnen worden geboekstaafd.

¹²⁸ Raadsverslag 13 september 1995, 13. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.

Taal en stijl

Zoals uit het archetype van een populistische partij gebleken is, maakt een harde en directe stijl een belangrijk deel uit van het concept populisme. Van de 85 onderzochte artikelen, bleek in 39 gevallen sprake te zijn van een opvallende stijl. Hoewel de onderzochte artikelen vrijwel gelijkwaardig verdeeld zijn over de twee onderzochte perioden, valt op dat er geen artikelen meer gecategoriseerd kunnen worden met een opvallende stijl na 21 september 1999. Dit is mogelijkwerwijs te verklaren vanuit het feit dat LH korte tijd later deelneemt aan het college van B en W en haar toon wellicht matigen wil.

Bovendien doen zich, tussen het moment dat er geen uitspraken meer worden geconstateerd en het moment dat LH deelneemt aan het college, geen grote incidenten meer voor, waardoor de noodzaak om op te vallen voor LH minder prominent aanwezig is. De wijze waarop stijl opvalt in de communicatie van LH, is grofweg in te delen in drie categorieën: ter ondersteuning van de anti-establishment en anti-elite uitspraken, als onderdeel van een ‘zeggen waar het op staat’ mentaliteit en als politieke stijl waarin een doenersmentaliteit centraal gezet wordt.

Ter ondersteuning van uitspraken die wijzen op anti-establishment of anti-elitesentiment, kiest LH vaak in harde, als populair te classificeren taal, de aanval op het college van B en W en de overige oppositie partijen. In een affaire over vermeende belangenverstrengeling van een ambtenaar bij de verkoop van gemeentegrond, die door een extern onderzoeksbureau onder de loep genomen wordt, stelt LH het volgende: ‘Het is van de gekke dat je uitgerekend een onderzoeksbureau inschakelt dat banden met de zaak heeft. Alsof er niet meer bureaus te vinden zijn?’.¹²⁹ Woordkeuze speelt eveneens een belangrijke rol als LH ageert tegen het vermeende establishment. Zodra LH van mening is dat een beslissing niet op een democratische wijze genomen is, zoals bij de controversiële verloting van een sociale huurwoning, is er sprake van ‘minachting van de raad’. Bij een andere affaire, over de verkoop van een gemeentelijk pand aan mediabedrijf NOB, heeft de wethouder zijn beslissing ‘doorgedrukt’.¹³⁰ Het classificeren van de overige partijen gebeurt louter in negatieve bewoordingen. Zo wordt de overige partijen, maar de PvdA in het bijzonder, een ‘arrogante opstelling’ verweten, is er sprake van

¹²⁹ ‘Leefbaar Hilversum vraagt provincie om onderzoek naar college’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 februari 2000).

¹³⁰ ‘Onenigheid tussen Hilversum en NOB over aankoop pand’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (9 juni 1997). Zie ook: ‘Gemeenteraad Hilversum spaart wethouder’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 april 1997)

‘achterkamertjespolitiek’ en worden de overige partijen als ‘verliezers’ getypeerd.¹³¹ Dergelijke woordkeuze past bij een directe en harde stijl waarin LH zich laat voorstaan op het feit dat het geen meel in de mond neemt. Deze opvallende stijl doet denken aan de als archetypisch geachte kenmerken van een populistische partij.

Zeggen waar het op staat is daarnaast een kenmerkende eigenschap die de retoriek van LH typeert. Met grote regelmaat laat LH in sterke bewoordingen blijken wat het van zaken vindt die zich voordoen in en rondom de raad. Omtrent wethouder Flink bijvoorbeeld als deze volgens LH in opspraak is over zijn dubbele positie als wethouder en directeur van een nieuw opgerichte firma. LH stelt dat Flink ‘de boel heeft bedonderd’ en stelt dat dit ‘ontoelaatbare belangenverstrengeling’ is.¹³² Hard is LH ook als het gaat om haar gekozen bewoording bij de voorgenomen dienstreis van twee ambtenaren naar Nieuw-Zeeland. LH vraagt zich hardop af of het college ‘elk gevoel met de realiteit verloren heeft door achter deze dure en volstrekt onnodige buitenlandse reis te gaan staan’.¹³³ Over een mislukte subsidieaanvraag stelt LH dat het college de aanvraag ‘verknalt’ heeft op basis van ‘ondeskundigheid en onwil’, zijn treinvertragingen van de NS volgens LH ‘onacceptabel voor een omroepstad’ en worden 680.000 gratis consumpties zonder nuance weggezet als ‘waanzin’.¹³⁴ LH claimt zelf daarentegen dat haar uitspraken vooral staan voor ‘duidelijkheid’.¹³⁵

De duidelijkheid waar LH zich graag op laat voorstaan, toont zich niet alleen in retoriek. Ook in daad laat LH graag zien dat het doortastend handelt. Zo eist LH in 1995 dat voormalig wethouder van Financiën Meulman (CDA), die inmiddels tot burgemeester is benoemd in Den Ham, een dag in de week terugkeert naar Hilversum om de financiële problemen op te lossen waar hij volgens LH voor verantwoordelijk is. Volgens LH is hij hier ‘moreel toe verplicht’.¹³⁶ Het functioneren van bestuurders wordt door LH vaker op geheel eigen wijze ter discussie

¹³¹ ‘Leefbaar Hilversum niet te stuiten’, *Trouw* (5 maart 1998), ‘Voor mij is het net een spannend jongensboek’, *Trouw* (14 februari 1998), ‘Nagels partij valt ondanks winst buiten nieuw college’, *Trouw* (18 maart 1994) en ‘Geen wethouder Leefbaar Hilversum’, *Het Parool* (18 maart 1994).

¹³² ‘Wethouder woedend over aantijgingen Leefbaar Hilversum’, *Trouw* (6 oktober 1998). Zie ook: ‘Nagel: BV wethouder oorzaak crisis Hilversum’, *Het Parool* (6 oktober 1998).

¹³³ ‘Gemeenteambtenaren naar Nieuw-Zeeland voor fundamentele hoe-vraag’ *Algemeen Nederlands Persbureau* (20 augustus 1994).

¹³⁴ ‘Harde discussie met zwetende wethouder ‘gemeente zonder perspectief’, *Het Parool* (2 maart 1994). Zie ook: ‘VVD-en PvdA-wethouders Hilversumse college stappen op’, *Algemeen Nederlands Persbureau*, (17 augustus 1998), ‘Leefbaar Hilversum wil opheldering over treinvertragingen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (9 april 1997) en ‘Leefbaar Hilversum haalt bakzeil in ruzie met VVD en PvdA’, *Algemeen Dagblad* (22 augustus 1998).

¹³⁵ ‘Leefbaar Hilversum niet in college B&W’, *NRC Handelsblad* (18 maart 1994).

¹³⁶ ‘Leefbaar Hilversum wil wethouder deels terug’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (24 februari 1995).

gesteld. Bij het vermeende niet functioneren van de burgemeester van Hilversum, mvr. Kraaijeveld-Wouters (1932), stelt LH voor om haar ‘niet langer te belasten met de afhandeling van ‘gecompliceerde bestuurlijke zaken’ omdat door een ‘opeenstapeling van handelingen zij het contact met de werkelijkheid is verloren’.¹³⁷

Die tentoongespreide dadendrang uit zich ook in de praktische stappen die LH zet. Om de voortdurende verkeersproblemen in Hilversum op te lossen, neemt LH zelf het initiatief tot het opstellen van een ‘tunnelplan’, die de voornaamste verkeersknelpunten moet wegnemen. Dat de boormachine die dit alles mogelijk moet maken nog ontwikkeld moet worden is minder relevant. Wel weet LH te melden dat het plan zeventig procent goedkoper moet uitvallen dan conventionele tunnels.¹³⁸ Bovendien heeft LH naar eigen zeggen, in samenwerking met de in Hilversum zetelende omroepen, een banenplan voor allochtonen laten ontwikkelen en wil het de gemeentelijke lasten flink terugdringen door te bezuinigen op de ambtelijke ondersteuning in Hilversum.¹³⁹ LH laat zichzelf ook graag voorstaan op haar grote diversiteit aan genomen initiatieven. LH-Fractiesecretaris Ton Luiting (1936) stelt dat LH een echte initiatiefpartij is. Dat is volgens LH de voornaamste verklaring van het electorale succes.¹⁴⁰

Conclusie

Taal en stijl nemen in het dagelijkse handelen en communiceren van LH een opvallende rol in. LH heeft een herkenbare, uitdagende en duidelijke stijl die haar identiteit mede vormgeeft. De bewoording die LH kiest, wordt op sommige momenten ter ondersteuning ingezet van uitspraken die als anti-establishment of anti-elite zouden kunnen worden gekenmerkt, op andere momenten versterkt de stijl en taal de identiteit van LH als een partij die problemen benoemt en wil oplossen. Niet alleen in woord, maar ook in daad laat LH zich graag voorstaan op de vele initiatieven die het heeft ontplooid. Hoewel de geïllustreerde voorbeelden van taal en stijl naar huidige maatstaven wellicht weinig wenkbrauwen meer doen fronsen, moet worden meegewogen dat dergelijk taalgebruik in de jaren negentig waar een klimaat overheerste van bestuurlijke consensus, waarschijnlijk als vernieuwend en zeer onorthodox gezien is. De vraag die daaruit voortvloeit is of de opvallende stijl ook als een typisch populistische stijl gezien

¹³⁷ ‘Kritiek op burgemeester van Hilversum’, *NRC Handelsblad* (24 augustus 1995).

¹³⁸ ‘Tunnelplan moet Hilversum redden’, *Het Parool* (22 september 1995).

¹³⁹ ‘Voor mij is het net een spannend jongensboek’, *Trouw* (14 februari 1998).

¹⁴⁰ ‘Voor mij is het net een spannend jongensboek’, *Trouw* (14 februari 1998).

moet worden. Omdat uit het onderzoek vooral gebleken is dat de opvallende stijl ter ondersteuning van andere als populistisch te typeren eigenschappen is gebruikt, is daarop geen sluitend antwoord te geven. De gehanteerde stijl en taal dient als een soort smaakversterker. Een gebruikswijze die gebruikelijk is bij archetypische populistische partijen.¹⁴¹

Spreeken namens een electorale meerderheid of wil van het volk

Een wezenlijk onderdeel van archetypische populistische partijen is de voorkeur om (toekomstig) beleid te legitimeren door te wijzen op de wil van het volk. Bij de analyse van de artikelen valt direct het lage aantal waargenomen artikelen op. Slechts vier van de in totaal 164 onderzochte artikelen bleken op enige wijze te refereren aan een electorale beleidslegitimatie. Bovendien bleken deze slechts in zeer algemene wijze te refereren aan een ‘volkswil’ of op een andere wijze te wijzen op een veronderstelde electorale meerderheid ter legitimatie van voorgenomen of uitgevoerd beleid.

De eerste maal is direct na de langdurige bestuurscrisis van 1998 als LH voor de tweede maal buiten het college valt. Nagel wil de coalitiebesprekingen opnieuw openen en heeft daarvoor een democratische legitimering nodig. Nagel vindt deze in de betrekkelijke grote steun die het kreeg van de bevolking bij de verkiezingen eerder dat jaar. Nagel: ‘Bovendien kwamen wij met veertien zetels als grootste partij uit de verkiezingen. De kiezers hebben recht op een vertegenwoordiging van Leefbaar Hilversum in het college’.¹⁴² Opvallend is dat Nagel niet refereert naar LH-stemmers, maar naar alle kiezers in Hilversum. Ook degene die niet op LH gestemd hebben. Een tweede uitspraak die refereert aan de kiezers van LH is rondom het ‘bruinhemd’ incident in november 1999. CDA-wethouder Van der Spek noemt de LH-fractie ‘bruinhemden’ na een tumultueus verlopen gemeenteraadsvergadering. Nagel reageert fel en stelt: ‘Een verwijzing naar de nazi’s is volstrekt onacceptabel. Dit is niet alleen een belediging voor de fractie, maar ook voor de 35 procent van de Hilversummers die op ons heeft gestemd’.¹⁴³

¹⁴¹ K. Vossen, ‘Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis’, *Low Countries Historical Review* 127-2 (2012) 28-54, aldaar 32.

¹⁴² ‘Leefbaar Hilversum wil nieuwe coalitieonderhandelingen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 oktober 1998).

¹⁴³ ‘Leefbaar Hilversum laat zich geen bruinhemd noemen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (16 november 1999).

Nagel trekt daarmee niet alleen de belediging door naar het Hilversumse electoraat, ook stelt LH zichzelf gelijk aan het electoraat. Een belediging aan het adres van LH is een belediging aan de Hilversumse kiezer. Hoewel LH tweemaal refereert aan haar electorale achterban, stelt het in geen van de twee genoemde voorbeelden dat het handelt in naam van het volk of uitvoering geeft aan de wil van het volk.

Conclusie

Afgezien van deze twee losstaande incidenten, maakt LH bij de legitimatie van haar beleid geen gebruik van referenties die zouden moeten wijzen op een veronderstelde meerderheid onder het Hilversumse electoraat of verwijzen zij op enige manier naar een veronderstelde wil van het volk. Bovendien is er geen bewijs aangetroffen waaruit opgemaakt kan worden dat LH het concept volk of ‘de gewone man’ gebruikt als legitimatie voor voorgenomen beleid. Hoewel het lastig is om een dergelijke constatering te verklaren, is het mogelijk dat LH een effectiever middel ziet in het uitbuiten van het anti-establishment en elite sentiment, tezamen met haar opvallende hantering van taal en stijl dan in het exploiteren van een beleidslegitimatie die gebaseerd is op basis van electorale legitimaties.

Hoewel bovenstaand beschreven voorbeelden weliswaar doen denken aan een electorale legitimatie, hoeven beiden voorbeelden niet te wijzen op een populistische intentie. Immers, het is nauwelijks opmerkelijk te noemen dat een partij die meer dan een derde van de zetels in de Hilversumse gemeenteraad bezit en buiten de coalitie valt, bij het uitspreken van haar verontwaardiging daarover refereert aan de verkiezingsuitslag. Datzelfde geldt in zekere mate voor het ‘bruinhemd incident’. De belediging aan het adres van LH door het CDA is fors te noemen. Hoewel de link tussen de belediging en de referentie aan de kiezer wellicht door LH wordt ingezet om olie op het vuur te gooien, is het niet geheel onbegrijpelijk dat LH stelt dat van der Spek impliciet de LH-stemmer beledigt.

Conclusie H2

De bestudeerde artikelen laten een divers en moeilijk te typeren beeld zien van LH. Als individueel gekeken wordt naar de drie bestudeerde kenmerken; anti-establishment en anti-elite sentiment, electorale beleidslegitimaties en de politieke taal en stijl, dan valt telkens op dat LH driemaal de schijn tegen heeft. LH geeft te kennen dat het in de veronderstelling verkeert dat het establishment haar tegenwerkt, neemt ambtenaren veelvuldig op de korrel en combineert dat bovendien met een harde en directe taal en stijl. Afgaande op deze observaties zou het dan ook niet meer dan logisch zijn de conclusie te trekken dat LH voldoet aan de archetypisch gestelde populistische kenmerken. Toch is deze conclusie niet geheel overtuigend aannemelijk te maken. Zoals uit bovenstaand onderzoek is gebleken trekt LH nauwelijks consequenties uit de uitspraken die het doet. Zo laat het na een homogeen establishment te schetsen dat LH tegenwerkt, stelt het weliswaar de vermeende letterlijke corruptie van ambtenaren aan de kaak, maar trekt het geenszins generalistische conclusies over de morele corruptheid van de ambtenarenklasse en is er geen bewijs aangetroffen dat impliceert dat LH beleid legitimeert door te verwijzen naar een wil van het volk. Op basis van deze gevolgtrekking is het dan ook bijzonder lastig om te komen tot een eenduidige conclusie. Wel kan gesteld worden dat de geconstateerde kenmerken in lichte mate appelleren aan de als archetypisch gekenmerkte populistische eigenschappen.

H3. Rollebollend door de raad. Een kwalitatieve analyse van de raadsnotulen.

Om een compleet beeld van de onderzochte periode 1994-2002 te vormen is het uiteraard niet te vermijden ook naar het handelen van LH te kijken in de Hilversumse gemeenteraad. Net als in het voorgaande hoofdstuk zijn alle geselecteerde raadsvergaderingen onderzocht aan de hand van de aanwezigheid van populistische archetypische kenmerken die reeds eerder in dit onderzoek genoemd zijn.

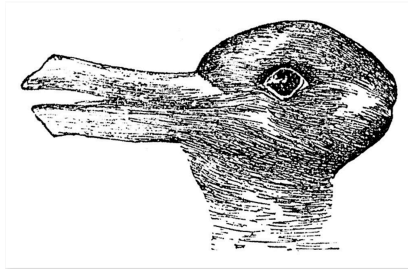
Anti-establishment en anti elite sentiment

Uit de bestudering van de geraadpleegde krantenartikelen kwam in het vorige hoofdstuk reeds naar voren dat LH in lichte mate gebruik maakt van anti-establishment en anti-elite sentiment. Hoewel het aantal bestudeerde raadsverslagen kwantitatief veel lager ligt dan het aantal bestudeerde krantenartikelen, circa negen raadsverslagen gecentreerd rondom de voornaamste incidenten, komt uit de geanalyseerde raadsverslagen een vergelijkbaar beeld naar voren. Ondanks dat de krantenartikelen deels op de handelingen gebaseerd zijn, is uit de bestudeerde raadsverslagen toch een aanzienlijk rijker beeld op te maken dan op basis van louter de krantenartikelen mogelijk geweest zou zijn.

Vanaf de eerste raadsvergadering op 12 april 1994 maakt LH duidelijk dat het van mening is dat het door de overige partijen doelbewust buiten het college van B en W gehouden is. Nagel constateert het volgende: ‘Leefbaar Hilversum (red. is) door de meeste partijen met voorbedachten rade en tegen elke prijs uit het college gehouden. De een of twee partijen die dit niet al bij voorbaat wilden, toonden geen ruggengraat. Hun verlangen naar de streling van het ruggedeelte door het behaaglijke pluche was te hevig om ook maar enige weerstand te bieden.’¹⁴⁴ Deze door Nagel gehanteerde uitspraak behoeft enige ontleding. In de eerste plaats wijst Nagel op het bestaan van effectief cordon sanitair ingesteld door de establishment partijen tegen LH. Dit cordon sanitair heeft LH volgens Nagel effectief buiten het college gehouden. Voor een archetypische populistische partij zou het passend zijn als de schijn wordt opgehouden dat er sprake is van een uniform blok van establishment partijen. In plaats daarvan brengt Nagel

¹⁴⁴ Raadsverslag 12 april 1994, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.

nuance aan in zijn uitspraak. Niet alle partijen, maar de meeste partijen, hebben bijgedragen aan het cordon sanitair.

Afbeelding 2: De bekende 'Konijneend' afbeelding laat de kijker een eend of konijn zien. Zodra de andere figuur wordt waargenomen, wordt het lastiger om de oorspronkelijke waarneming opnieuw te herkennen.

Ter ondersteuning van de eerste uitspraak wijst Nagel als reden voor de uitsluiting naar het verlangen van de andere partijen om op het pluche te zitten. 'Het pluche' dient in de metafoor van Nagel als een mentaliteitsduiding van politici waarbij regeren niet langer gezien wordt als middel om bestuurlijke doelen te verwezenlijken, maar als doel op zich. De classificering van de door Nagel gedane uitspraak als anti-establishment uitspraak, doet denken aan een 'konijneend' afbeelding, waarin initieel een konijn herkend wordt, maar na het zien van de eend het konijn niet meer waar te nemen is. Dit hoewel het konijn nog steeds aanwezig is in de afbeelding. De verbinding die Nagel legt tussen enerzijds 'de meeste partijen' en anderzijds de 'pluche' metafoor doet in zeer grote mate denken aan een anti-establishment uitspraak en zou dan ook als zodanig kunnen worden geclassificeerd. Tegelijkertijd bevat de uitspraak daartoe te veel nuance om ondubbelzinnig als zodanig te worden gecategoriseerd. Met dezelfde redenering zou de uitspraak immers ook geclassificeerd kunnen worden als een anti-populistische uitspraak. De 'konijneend' is daarmee illustratief voor het typeringsdilemma dat als een rode draad door dit onderzoek heen loopt. Zodra LH wordt getypeerd als een populistische partij levert dit geen overtuigende 'gestaltwisseling' op.¹⁴⁵ Hoewel de eend zichtbaar wordt in de afbeelding, blijft het konijn dat ook. LH toont zich als een munt waarvan beide zijden op cruciale momenten tegelijkertijd zichtbaar zijn.

Later in het debat laat Nagel de eerder betrachte nuance weg. Nagel stelt dat 'In de komende jaren zal blijken welke afgrijselijke blunder de oude partijen hebben gemaakt'.¹⁴⁶ Waar Nagel eerder in zijn relaas een nuance aanbrengt door onderscheid te maken tussen 'de meeste partijen' en anderen, laat Nagel dit hier weg. Nagel schetst een contrast van licht en donker, oud tegenover nieuw, waarbij LH vanzelfsprekend tot de laatste categorie behoort. Oude partijen hebben geblunderd, nieuwe partijen hebben het bij het rechte eind. Een duidelijk anti-establishment sentiment laat Nagel hier echter ook niet uit spreken. Hoewel gesteld zou kunnen worden dat Nagel met zijn aanduiding 'oude partijen' het establishment bedoelt en in oud als

¹⁴⁵ H. Janssen, 'Triptiek van de tijd – Geschiedenis in drievoud' (Nijmegen 2010), 132-134.

¹⁴⁶ Raadsverslag 12 april 1994, 6. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.

tegenstelling tot nieuw een negatief waardeoordeel schuilt, maakt Nagel deze verbinding niet expliciet genoeg om gewag te maken van een duidelijk anti-establishment sentiment alhoewel het daar wel aan doet denken.

Dat LH buiten het college is gevallen in 1994, heeft zijn sporen nagelaten bij de LH-fractie. Als in 1998 LH enkele weken na de vorming van een coalitie met de VVD en de PvdA haar ontslag aan moet bieden, stelt LH-wethouder Haije daar het volgende over: ‘In de vorige periode mocht Leefbaar Hilversum niet meedoen in het college van B en W en in deze periode wordt de eerste de beste gelegenheid, namelijk het stellen van vragen, gebruikt om het college op te blazen’.¹⁴⁷ De uitspraak van Haije illustreert het wantrouwen dat er onder de LH-fractie leeft jegens de overige partijen. ‘Niet mee mogen doen’ impliceert dat LH bewust door de overige partijen buiten het college gehouden is, het tweede deel van de uitspraak van Haije insinueert dat het college zonder goede aanleiding gevallen is door toedoen van de overige coalitie partijen PvdA en VVD. Hoewel de uitspraak van Haije wijst op een wantrouwen jegens de betrokken partijen, blijkt niet in voldoende mate dat dit tentoongespreide wantrouwen overgaat in duidelijke anti-establishment sentiment.

Een duidelijke anti-establishment attitude ontbreekt ook als LH in de raad wijst op besluiten die volgens hen genomen zijn zonder inspraak van de gemeenteraad. In een raadsvergadering waar de aanleg van busbanen door het centrum van Hilversum aan de orde is, de zogenoemde HOV-busbanen, stelt Nagel daar het volgende over: ‘Het college van Gedeputeerde Staten is zonder tussenkomst van de wethouder Verkeer geraadpleegd. Bemiddelingspogingen zijn ondernomen en overeenkomsten zijn gesloten zonder dat de raad, pers en kiezer hiervan in kennis zijn gesteld.’¹⁴⁸ Nagel stelt dat de beslissing om de HOV-busbaan aan te leggen in het stadscentrum zonder voldoende democratische legitimering heeft plaatsgevonden. Immers de directe vertegenwoordigers van de kiezers, de gemeenteraad, is niet betrokken in het besluitvormingsproces en bovendien was de pers niet op de hoogte. Nagel wekt daarmee de indruk dat de besluitvorming rondom de HOV-busbaan bekonkeld is door een club van wethouders op het stadhuis, maar gaat niet zover om dat ook expliciet te benoemen. Nagel zeilt scherp aan de wind, maar vermijdt de klippen behendig.

¹⁴⁷ Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246

¹⁴⁸ Raadsverslag 7 juni 2000, 4. Stadsarchief Hilversum SAGV303-40.

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk reeds voorzichtig gebleken is, gaan uitspraken die als anti-establishment sentiment zouden kunnen worden geclassificeerd hand in hand met uitspraken waarin een zekere mate van anti-elite sentiment schuilt. In deze thesis is al eerder geschreven over de wijze waarop LH dit sentiment uitdraagt, namelijk doordat het aannemelijk probeert te maken dat er op het stadhuis sprake is van een corrupte elite bestaande uit ambtenaren en bestuurders. Deze aanpak hanteert LH herhaaldelijk. In 1995, worden tijdens de raadsvergadering van 13 september, de uitkomsten besproken van een corruptieonderzoek in de gemeente Hilversum. Aanleiding voor dit onderzoek waren de reizen die een aantal ambtenaren gemaakt hadden, in het geheel gefinancierd door derden.¹⁴⁹ Uit het onderzoek van justitie is gebleken dat er geen strafbare feiten gepleegd zijn, maar dat weerhoudt LH er niet van veelvuldig te citeren uit allerhande vertrouwelijke rapporten. Nagel: ‘waarom heeft B en W niets ondernomen tegen de personeelsuitstapjes in 1991, 1992 en 1993 bij dezelfde dienst voor een geschat bedrag van F. 2000,- per uitstapje, welke bedragen door een grote onderneming werden betaald, wat niet aan de aandacht van B en W kan zijn ontsnapt. Verder werd vanuit de bedrijfswereld een bedrag van F3000,- gestort in de kas van de personeelsvereniging.’¹⁵⁰

Ondanks dat Nagel weet dat het justitieel onderzoek geen strafbare feiten heeft opgeleverd en hij door de voorzitter wordt berispt vanwege zijn onjuiste voorstelling van de feiten, weerhoudt dit Nagel er niet van een beeld van letterlijk corrupte ambtenaren te schetsen.¹⁵¹ Deze handelswijze wordt door Nagel vaker herhaald. Bij het debat over de in opspraak geraakte verloting van woningen door wethouder Flink verwijt Nagel de wethouder het volgende: ‘het resultaat hiervan is dat in de ogen van de burgers wethouder Flink voortaan met allerlei dingen rustig zijn gang kan gaan, omdat, als puntje bij paaltje komt, de raad niet bij machte is diens handelen af te keuren. Ik constateer groot verlies voor het aanzien van de raad’.¹⁵² Wat Nagel met dergelijke uitspraken echter niet doet, is expliciet verwoorden dat er een ambtelijke klasse bestaat die niet alleen giften aanneemt, maar ook moreel corrupt zou zijn en niet langer de wil van het volk vertegenwoordigt. Nagel stelt het door hem vermoedde geval van ambtelijke corruptie aan de kaak, maar onthoudt zich van een verdere gevolgtrekking.

¹⁴⁹ Raadsverslag 13 september 1995, 7. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.

¹⁵⁰ Raadsverslag 13 september 1995, 7. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.

¹⁵¹ *Ibidem*, 8.

¹⁵² Raadsverslag 9 april 1997, 21. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1015 1.

Conclusie

Bovenstaande beschouwing maakt duidelijk dat het bijzonder lastig is de uitspraken van LH op eenduidige wijze te typeren. Zoals eerder opgemerkt levert de typering van LH-uitspraken als anti-establishment sentiment, geen overtuigende ‘gestaltwisseling’ op. De onderzochte uitspraken van LH ondersteunen daarmee de voornaamste conclusie van het voorgaande hoofdstuk, namelijk dat uitspraken die door LH gedaan worden een gemengd beeld laten zien. Het door LH frequent geëtaleerde wantrouwen jegens de overige partijen impliceert, ondanks het door LH niet altijd even consequent gehanteerd beeld van een homogeen establishment, een lichte mate van anti-establishment sentiment.

Politieke stijl en taal

Zoals in de voorgaande hoofdstukken eerder gesteld is, maakt een harde en directe stijl en taal een belangrijk onderdeel uit van de identiteit van een populistische partij. Uit het voorgaande hoofdstuk is reeds duidelijk geworden dat LH een onorthodoxe stijl hanteert. Uit de analyse van de verschillende raadsverslagen moet dat beeld enigszins worden bijgesteld. Hoewel uit de raadsverslagen blijkt dat de stijl van LH soms als hard en direct kan worden getypeerd, verschilt de stijl van LH door de bank genomen niet zoveel van de door de overige partijen in de raad gehanteerde vorm.

Uitzondering vormt de gemeenteraad van 7 oktober 1998 waarin twee LH-wethouders gedwongen worden tot opstappen omdat er een nieuw college is gevormd zonder LH. Opstappend wethouder Haije (LH) opent daarbij hard de aanval op de al eerder opgestapte wethouder Flink: ‘De op de man gespeelde beschuldigingen sloegen nergens op en waren vaak zelfs strijdig. Het verwijt dat wij niets deden en kotsziek onderin het schip lagen, is een grove leugen. (...) De enige reden om niet met ons samen te werken is eigenbelang. Daarom kwamen zij (red. PvdA en VVD) met ziekmakende politieke spelletjes, waarvan de Hilversummers de dupe worden’.¹⁵³ De raadsvergadering escaleert als wethouder Flink zichzelf verdedigt tegenover de aantijgingen van Haije. Flink: ‘Als de heer Nagel in de publiciteit zegt dat hij die vragen zo’n tien dagen later heeft ingetrokken, dringt zich bij mij het beeld op van een mijnheer met bivakmuts in zwarte kledij die zich middels braak toegang verschaft in een huis, alle

¹⁵³ Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

kostbaarheden in een juten zak stort en, als hij bij de deur wordt aangehouden, verklaart dat hij alleen maar even kwam kijken'. Haije: 'Begrijp ik goed dat u de heer Nagel vergelijkt met een dief? Ik vind dat soort vergelijkingen echt schofferig',¹⁵⁴

Hoewel LH hier de indruk wekt door middel van sterk aangezet hard taalgebruik de aandacht te trekken, moet deze uitspraak in de context van een hoogoplopende ruzie tussen LH en de PvdA gezien worden. Dat wordt onderschreven door de reactie van Flink op de vraag van Haije: 'Ik doe nog een poging als u dat goed vindt... Ik heb net ook naar dat zwakbegaafde verhaal van u zitten luisteren en u kunt op z'n minst even het fatsoen opbrengen...' Haije: 'Zwakbegaafd? Mijnheer Flink...'.¹⁵⁵ Bovenstaand voorbeeld maakt twee zaken duidelijk. In de eerste plaats laat het zien dat LH aantoonbaar gebruik maakt van hard, als onorthodox te beschrijven, taalgebruik. In de tweede plaats laat het ook treffend zien dat andere politieke partijen, in dit beschreven voorbeeld de PvdA, zich daar op vergelijkbare wijze schuldig aan maken als gevolg van hoogoplopende spanningen. Het taalgebruik is daarmee opvallend, maar niet uniek te noemen.

Herkenbaarder is de politieke stijl van LH. Vanaf het eerste moment in de gemeenteraad laat het zien dat het zich wil profileren als een 'niet praten maar doen' partij. In de eerste raadsvergadering van het nieuwe college op 12 april 1994 wijst LH achtereenvolgens het gehele beleidsprogramma af en dient het daarna drie moties in die het college oproepen 'te zoeken naar structurele oplossingen voor het verkeersprobleem op langere termijn', te zoeken naar voorstellen om mogelijke financiële tegenvallers te kunnen opvangen, waarbij geen extra lastenverhogingen aan burgers mogen worden opgelegd' en roept LH het college op te komen met een voorstel tot de invoering van een gemeentelijk referendum.¹⁵⁶ Dergelijke voorstellen omvatten niet alleen in grote lijnen het gehele verkiezingsprogramma van LH, maar maken ook duidelijk dat LH inzet op een actieve oppositieperiode waarin het zichzelf hoopt te profileren als een doenerspartij die de daad bij het woord voegt. Het handelen van LH in de eerste raadsvergadering moet dan ook met name als een statement gezien worden.

Dat 'doen' bij LH hoog in het vaandel staat, blijkt wanneer op 10 november 1999 een raadsvergadering zo lang duurt dat er gestemd wordt over het voortzetten of schorsen van de

¹⁵⁴ Raadsverslag 7 oktober 1998, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

¹⁵⁵ Raadsverslag 7 oktober 1998, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 7-8.

vergadering. De raad stemt in meerderheid voor voortzetting, LH stemt tegen. Omdat LH wil voorkomen dat het onderwerp dat geagendeerd staat overhaast besproken wordt, besluit het demonstratief de vergadering te verlaten. Een actie die door CDA-wethouder van der Spek wordt beantwoord met de volgende uitspraak: ‘Er zijn democratische regels en de raad heeft besloten door te gaan met de vergadering. Ik vind dan ook dat er moet worden doorgegaan en men een gebaar moet stellen.’¹⁵⁷ Om daaraan buiten de microfoon – en dus buiten de notulen - aan toe te voegen: ‘Nu loop je weg als fractie, unaniem, straks kom je terug als bruinhemd.’¹⁵⁸ Bovenstaand voorbeeld maakt twee zaken duidelijk. In de eerste plaats laat het voorbeeld zien dat de overige partijen ronduit vijandig tegenover LH staan. Daarnaast maakt LH met het weglopen uit de gemeenteraad een statement van jewelste dat enerzijds het doenersimago moet onderstrepen en anderzijds moet benadrukken dat LH zich niet onder de duim laat houden door de overige partijen in de raad.

De opvallende afwezigheid van een duidelijke politieke stijl en taal bij de LH-fractie in de gemeenteraad is wellicht te verklaren vanuit het feit dat sprekers in de gemeenteraad gebonden zijn aan een reglement van orde dat gehandhaafd wordt door de voorzitter. Het schenden van dit reglement, bijvoorbeeld door grof taalgebruik te hanteren, zal onherroepelijk leiden tot een berisping van de voorzitter. De hierboven beschreven passages maken bovendien duidelijk dat ook de overige partijen zich bedienen van een onorthodoxe harde stijl. Dit onderstreept temeer hoe slecht de verhoudingen in de Hilversumse gemeenteraad zijn tussen de verschillende partijen.

Conclusie

Ondanks dat de hierboven beschreven voorbeelden behoren tot uitzonderingen in de gemeenteraad, valt er een discrepantie op te maken tussen uitspraken die de media uit de mond van Nagel optekenen en de uitspraken die door Nagel in de raad gedaan worden. Een dergelijke discrepantie valt mogelijk te verklaren door de beroepsmatige achtergrond van Nagel als hoofd amusement bij de VARA. Als gevolg daarvan mag worden aangenomen dat Nagel een bijzonder goed gevoel heeft voor mediagenieke uitspraken. Bovendien dient te worden

¹⁵⁷ Raadsverslag 10 november 1999, 22. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1243.

¹⁵⁸ ‘Leefbaar Hilversum laat zich geen bruinhemd noemen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (16 november 1999), ‘Leefbaar neemt belediging niet’, *Het Parool* (17 november 1999) en ‘Bruinhemden’, *De Volkskrant* (18 november 1999).

aangetekend dat hoewel de gehanteerde taal en stijl in deze voorbeelden te beschrijven valt als hard, dit deels, zo niet geheel te verklaren valt uit de hoogoplopende emoties tussen de partijen in de raad. Uiteraard kan er gesteld worden dat dergelijk opgetekend taalgebruik getypeerd kan worden als archetypisch populistisch, maar in de context van bovenstaande gebeurtenissen is het aannemelijker om deze toe te schrijven aan de verziekte sfeer in de gemeenteraad en de daaruit voorkomende hoogoplopende emoties.

Electoralen beleidslegitimaties

Uit de bestudering van de krantenartikelen bleek dat LH betrekkelijk weinig gebruik maakt bij de legitimatie van haar beleid van referenties die zouden moeten wijzen op een veronderstelde meerderheid onder het Hilversumse electoraat of die wijst op een wil van het volk. Uit de bestudering van de diverse raadsverslagen blijkt dat dit beeld genuanceerd dient te worden. In diverse raadsvergaderingen refereert LH aan de LH-kiezers, inwoners van Hilversum of de vermeende grote steun die het LH-beleid zou genieten onder de bevolking. Dergelijke referenties worden vanaf de eerste raadsvergadering op 12 april 1994, net na het aantreden van het nieuwe college van B en W gedaan. Nagel: ‘Ik constateer dat Leefbaar Hilversum in een keer met acht zetels Hilversums grootste politieke partij is geworden, hetgeen overal werd herkend als een duidelijke uitspraak van de kiezers. De huidige collegepartijen zijn door de kiezers gestraft’ (...) ‘Er kan niet aan worden getwijfeld dat de kiezers een duidelijke uitspraak hebben gedaan’.¹⁵⁹ Door dergelijke uitspraken te doen benadrukt LH meerdere malen de ‘duidelijke’ uitspraak van ‘de’ kiezer. De uitspraak van de kiezer moet volgens LH worden uitgelegd als een duidelijk mandaat voor LH om in het college mee te regeren.

Het concept van ‘de kiezer’ wordt door LH in 1994 tijdens de raadsvergaderingen specifiek ingezet, met name in situaties waar LH zich verdedigt. Naar aanleiding van het opstappen van LH-wethouder Haije, opent laatstgenoemde de aanval op het reeds nieuw geïnstalleerde college: ‘Daarop kwamen zij met ziekmakende politieke spelletjes, waarvan de Hilversummers de dupe worden. De Hilversummers wensen geen politieke spelletjes, maar willen dat de verkeersproblemen nu worden opgelost. Dat kan door gewoon mijn wijzigingsvoorstellen zo snel mogelijk uit te voeren. De Hilversummers zitten niet te wachten op een onderzoek naar tweerichtingsverkeer op de Schapenkamp. (...) Als het nieuwe college het wijzigingsbesluit

¹⁵⁹ Raadsverslag 12 april 1994, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.

van het vorige college herroept, zullen wij een verkeersreferendum organiseren!’¹⁶⁰ De hantering van het concept Hilversummer staat hier voor een archetype ‘Jan Modaal’ de ‘gewone man’ op straat. Bovendien onderstrepen de uitspraken van Haije dat er een wil uitgaat van de Hilversummer die door LH het beste wordt vertegenwoordigd. Zo profileert LH zich nadrukkelijk als partij die de wil van het volk vertegenwoordigd. Bovendien maakt LH duidelijk dat het bereid is aan de hand van een referendum te verkennen hoe groot het deel van de bevolking is dat tegen het door het college voorgestelde verkeersplan is. LH gebruikt de inzet van het referendum hier tweeledig. Niet alleen is het een instrument van directe democratie dat LH inzet om draagvlak voor haar beleid af te dwingen, het is ook een dreigement aan ‘het establishment’ dat zo’n belangrijke beslissing over de inrichting van Hilversum klaarblijkelijk niet aan de bevolking durft voor te leggen.

Tijdens een latere vergadering in 1998 verwoordt fractievoorzitter Nagel expliciet waarom hij het van belang vindt dat LH in het nieuwe college had moeten zitten in plaats van de overige partijen die nu zitting nemen: ‘Ik wil u zeggen, mijnheer de voorzitter, dat wij deze coalitie te goeder trouw zijn begonnen. Wij vonden en vinden dat een partij die 35% van de kiezers aan zich verbindt er recht op heeft in het college te komen.’¹⁶¹ Hoewel Nagel in dit voorbeeld rechten ontleend aan het feit dat een groot deel van de Hilversumse bevolking op hem gestemd heeft en daarmee een electorale legitimatie geeft voor zijn voornemen deel te nemen aan een coalitie, dient meegewogen te worden dat een dergelijke legitimatie niet bijzonder verrassend is. Immers LH heeft van de kiezer een groot mandaat gekregen om te regeren, in tegenstelling tot de overige partijen die zonder uitzondering zetels verloren hebben bij de laatste verkiezingen. Dat LH naar een dergelijk mandaat verwijst is op zichzelf staand dan ook weinig verrassend.

Dhr. Kasteleijn (LH) stelt tijdens dezelfde vergadering dat doordat LH buiten de tweede coalitie gehouden is in 1998 het Hilversumse belang niet langer gediend wordt door de overige partijen: ‘Hiermee zegeviert partijpolitiek weer boven het Hilversums belang. Hoewel de Hilversumse kiezer dat al tweemaal heeft afgestraft’.¹⁶² Deze uitspraak is opmerkelijk te noemen omdat Kasteleijn daarmee impliceert, maar niet expliciet benoemt, dat de belangen van de Hilversumse burger wel gediend zijn door LH omdat die het Hilversums belang laat prevaleren

¹⁶⁰ Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

¹⁶¹ Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

¹⁶² Raadsverslag 7 oktober 1998, 26. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

boven het partijbelang. Een dergelijke uitspraak doet denken aan de wijze waarop archetypische populistische partijen stellen dat het belang van de burger niet langer wordt vertegenwoordigd door de verkozenen.

Conclusie H3

Bovenstaande analyse van de gemeenteraadsnotulen maakt duidelijk dat het categoriseren van de door LH gedane uitspraken bijzonder gecompliceerd is. Als afzonderlijk naar de drie vooraf bepaalde categorieën gekeken wordt: anti-establishment en anti elite sentiment, een harde politieke taal en stijl en electorale beleidslegitimaties, dan valt op dat LH op vrijwel alle vooraf gedefinieerde categorieën de schijn tegen heeft zoals reeds uit het voorgaande hoofdstuk naar voren is gekomen. Nagel zeilt bijzonder scherp aan de wind als het gaat om het doen van uitspraken en nuanceert daarbij niet altijd in voldoende mate om de scherpe randjes van zijn uitspraken af te veilen. Daardoor kunnen ze in combinatie met de harde stijl, waarvan eerder betoogd is dat deze als smaakversterker dient, voor anderen als offensief overkomen. Toch moet scherp aan de wind zeilen niet synoniem gesteld worden aan het daadwerkelijk uiten van populistische uitspraken. Oud-premier Den Uyl (1919-1987) zou ooit over Nagel gezegd hebben: ‘Jan is zoveel beter dan hij lijkt, hij bedoelt het niet per se kwaad’.¹⁶³

De uitspraak van Den Uyl typeert treffend de complicaties die gepaard gaan met het classificeren van LH. LH laat zich in de bestudeerde politieke praktijk typeren als een ‘konijneend’ waarbij de ‘gestaltwisseling’ – de typering van LH als populistische partij – niet voorkomt dat beide figuren waarneembaar blijven. Resumerend moet echter worden vastgesteld dat LH in ieder geval in zekere mate kenmerken van anti-establishment in zich draagt, soms verwijst naar electorale beleidslegitimaties, maar zich in de gemeenteraad qua taal en stijl betrekkelijk op de vlakte houdt.

¹⁶³ ‘Jan Nagel gaat heus niet door zijn knieën’, *Trouw* (20 augustus 1998).

H4. Conclusie

Hoe moet over LH geoordeeld worden? Het is een vraag die in de drie hoofdstukken als een rode draad terug te vinden is. Toen LH in 1994 de raad betrad was een ding van tevoren duidelijk, het zou nooit een makkelijke opgave worden voor LH om haar doelstellingen te bereiken. Los van haar beleidsplannen wilde LH voortvarend optreden tegen de uitwassen van de vermeende corrupte bestuurderscultuur, het establishment, de achterkamertjespolitiek en de geldverspilling op het stadhuis. De kraan dicht en dweilen maar! LH moest en zou dienen als een toonbeeld van deugd. Niet alleen ten overstaan van de raad, maar vooral ook in de ogen van de Hilversumse bevolking die in groten getale op LH had gestemd. In de acht onderzochte jaren excelleerde LH in het genereren van media-aandacht, geen enkele andere lokale partij heeft vermoedelijk tot dat moment zoveel aandacht van de landelijke pers weten te trekken als LH. Waar Nagel kwam was herrie en in het kielzog daarvan een bestuurlijke crisis. Hoewel LH slechts korte tijd in het college van B en W zitting heeft genomen, zijn de consequenties van de prominente aanwezigheid in de raad van LH voor het college aanzienlijk geweest. LH liet zich weinig ongelegen om oppositie tegen het college te voeren. Of het nu zelf zitting nam in het college of veilig in de oppositiebankjes zat, haar attitude jegens het college, ambtenaren of de financiën van de stad, LH was altijd onverminderd kritisch. LH, die zich als nieuwe partij dwars op de consensuspolitiek van de bestaande partijen profileerde, vormde derhalve een breuk met alles wat tot dusverre gebruikelijk was.

Zo op het eerste gezicht lijkt de conclusie dan ook voor de hand te liggen. Tegen de achtergrond van het ideologische verstilde en kleurloze politieke landschap van de jaren negentig steken de escapades van LH bont af. LH ontleent haar identiteit in bijzondere mate aan het op alle bestuurlijke en publieke vlakken ‘anders’ willen zijn dan de overige partijen die volgens LH als ‘een pot nat’ moeten worden getypeerd. Instrumenteel aan het ‘anders’ willen zijn hanteert LH een opvallende directe, politieke stijl waar populair taalgebruik incidenteel hand in hand gaat met de claim dat LH spreekt namens het gehele Hilversumse electoraat. Zoals uit het geschetste archetype van een populistische politieke partij blijkt, bestaat er een overlap tussen de wijze waarop LH zich profileert en de kenmerkende eigenschappen van een populistische partij. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat dhr. Flink, toenmalig PvdA wethouder in Hilversum, in een interview met de NRC Handelsblad LH omschrijft als ‘populistisch’ en

‘demagogisch’, alhoewel politieke en persoonlijke motieven bij deze classificering vrijwel zeker ook een belangrijke rol gespeeld hebben.¹⁶⁴

Tegelijkertijd is echter gebleken dat het bijzonder lastig is om LH als een populistische partij te typeren. Dat wordt pas goed duidelijk als de conclusies van de verschillende hoofdstukken in zijn totaliteit worden beschouwd. Telkens blijkt dat LH scherp aan de wind zeilt, maar op cruciale momenten afstand neemt van de populistische implicaties die haar uitspraken kunnen hebben. Zo benoemt LH uitzonderingen binnen het gekenschetste establishment waardoor van een homogeen establishment geen sprake meer is en claimt LH nauwelijks te spreken namens de wil van ‘de Hilversummer’. Wat resteert is een partij die vooral opvalt vanwege haar unieke wijze van politiek bedrijven, met name in contrast met wat tot dan toe gebruikelijk is. Resumerend moet het antwoord op de in de inleiding gestelde hoofdvraag derhalve luiden dat LH een lokale partij is waarbij de licht populistische eigenschappen met name waarneembaar zijn op het gebied van anti-establishment en een opvallende taal en stijl.

Bij deze conclusie valt vrijwel direct een kanttekening te plaatsen. Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid valt te stellen dat zowel de betekenis, inhoud en de intensiteit van het concept populisme verandert naarmate de tijd verstrijkt. Doordat het begrip populisme met name door politicologen wordt bestudeerd, mist het begrip dit historisch relatieve component. Daarmee wordt bedoeld dat wat in de jaren negentig als duidelijk populistisch werd herkend naar huidige maatstaven slechts zou kwalificeren als licht populistisch. Zo vergelijkt CDA’er Van der Spek de LH-fractie met SA Bruinhemden en beticht PvdA’er Flink de LH-fractie van ‘demagogie’ en ‘populisme’. Beide uitspraken leveren voorzichtig bewijs ter ondersteuning van de aanname dat LH indertijd extremer is ervaren dan naar objectieve maatstaven kan worden vastgesteld.

Daarnaast zou toekomstig onderzoek meer oog moeten hebben voor het graduele aspect dat uitgaat van het concept populisme. Het concept populisme zou in toekomstig onderzoek gezien moeten worden als een ladder met diverse treden waarlangs een partij kan stijgen of dalen. Op de eerste treden staan partijen die niet volledig voldoen aan alle als populistisch aangemerkte kenmerken terwijl op de bovenste trede partijen staan die volledig voldoen aan een archetypisch geacht populistisch beeld. In combinatie met een graduele aanpak, zou ook de relativiteit van

¹⁶⁴ ‘Succes Leefbaar Hilversum maakt iedereen jaloers’, *NRC Handelsblad* (12 september 1998).

het begrip populisme meegenomen kunnen worden, bijvoorbeeld door de mate waarin politieke partijen als populistisch getypeerd worden te relateren aan de positie van andere politieke partijen in het spectrum. Zo kan voorkomen worden dat de impact van een politieke partij verloren gaat naarmate de afstand in tijd toeneemt. Door dergelijke onderzoek over meerdere raadsperiodes uit te spreiden, kan bovendien onderzocht worden of en in hoeverre andere politieke partijen onder druk van Leefbaar partijen hun politieke positie wijzigen.

Dit onderzoek sluit tenslotte af met de wens dat er in toekomst meer wetenschappelijke aandacht komt voor de lokale politiek die weliswaar minder bekend is, maar daardoor zeker niet minder belangrijk zou moeten zijn.

Literatuuroverzicht

Websites

- Jaarboek DNPP: <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/verkiezingen/gemeenteraad/1994>
- Parlement.com:
 - https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvvu/kabinet_kok_i_1994_1998
 - https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvw3/kabinet_lubbers_iii_1989_1994
 - https://www.parlement.com/id/vg09llicdkc5/j_g_jan_nagel
 - http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy7/leefbaar_nederland_in
- Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Hilversum#Gemeenteraad>
- Vrij Nederland: <https://www.vn.nl/interview-jan-nagel-politieke-schaker-2014/>
- Nederlandse Publieke Omroep: https://www.npo.nl/brandpunt/21-04-2013/KRO_161120

Alle website zijn voor het laatst bekeken op 15 juni 2017.

Secundaire literatuur

- Akkerman T, 'Populism and Democracy: Challenge or pathology?' *Acta Politica* 38 (2003) 147-159.
- Allcock J.B, 'Populism': A brief biography', *Sociology* 5-3 (1971) 371-387.
- Boogers M Voerman G., 'Independent local parties in the Netherlands', *Local government studies* 36-1 (2010) 75-90.
- Boogers M., 'Local parties in the Netherlands: anomaly or prototype?' in M.Reiser en E.Holtmann, *Farewell to the party model? Independent local lists in East and West European Countries* (Wiesbaden 2008) 149-169, aldaar, 160-162.
- Boogers M., Lucardi M. en Voerman G., *Lokale politieke groeperingen Belangenbehartiging, protest en lokalisme* (Tilburg 2007).
- Canovan M., 'Two strategies for the study of populism', *Political Studies* 30-4 (1982) 544-552.
- Canovan, M. 'Trust the people! Populism and the two faces of democracy' *Political Studies* 47-1 (1999) 2-16.
- Gallie W.B, 'Essentially Contested Concepts', *Proceedings of the Aristotelian Society* (1956).
- Jagers. J Walgrave S., 'Populism as political communication style: an empirical study of political parties discourse in Belgium', *European Journal of Political Research* 46 (2007) 319-345.
- Janssen H., 'Triptiek van de tijd – Geschiedenis in drievoud' (Nijmegen 2010).
- Janssen J. en Korsten F.A, 'De wederopstanding van lokale lijsten', *Lokaal bestuur in Nederland en Vlaanderen* 15 (2002) 1-2.
- Kantorová, A. 'The life of the Liveable: a study of three Dutch local Leefbaar parties in public office', *New Parties in Government* 13-18 (2004) 1-28, aldaar 5-6.
- Lipset SM, 'Political Man' (Londen 1960) 170.
- Mudde C en Cristobal Rovira Kaltwasser, 'Populism: a very short introduction' (Oxford 2017).
- Mudde C, 'The populist Zeitgeist', *Government and opposition* 39-4 (2004) 542-563.
- Nagel J, 'Boven het Maaiveld' (Soesterberg 2001).

- Otjes, S. 'Een kat met negen levens: De politieke carrière van Jan Nagel', *De Hofvijver* 35 (2013).
- P. Taggart, 'New populist parties in Western Europe', *West European Politics* 18-1 (1995) 34-51.
- Rooy, de P., *Republiek van rivaliteiten. Nederlands sinds 1813*, (Amsterdam 2005).
- Schedler A., 'Anti-political-establishment parties', *Party Politics* 2-3 (1996) 291-312.
- Shil EA., *Populism and the rule of law*, (Chicago 1954).
- Stanley B., 'The thin ideology of populism', *Journal of political ideologies* 13-1 (2008), 95-110.
- Strijker D., Voerman G. en Terluin I., *Populism in its historical manifestations, in rural protest groups and populist political parties* (Amsterdam 2016).
- Vossen K., 'Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis', *Low Countries Historical Review* 127-2 (2012) 28-54.
- Vriend S., *Wij zijn 't zat* (Nijmegen 2016).
- Wörlund I., 'Local parties in Sweden', *Urban and regional research international* 11 (2008) 1-296.

Primair bronmateriaal

- 'Aldus', *Het Parool* (22 september 1998).
- 'Alle wethouders Hilversum stappen op om busbanen', *NRC Handelsblad* (12 april 2001).
- 'Bakker zoekt uitweg crisis Hilversum', *NRC Handelsblad* (25 augustus).
- 'Bemiddelaar bij politieke crisis in Hilversum', *NRC Handelsblad* (5 september 1998).
- 'Bemiddelaar Terlouw: Oude coalitie kan niet meer in Hilversum', *NRC Handelsblad* (11 september 1998).
- 'Bezem door de gemeente; Leefbaar Hilversum wil ambtenarenapparaat fors inkrimpen', *Trouw* (4 maart 1994).
- 'Breuk Hilversum lijkt te lijmen', *Het Parool* (22 augustus 1998).
- 'Breuk in college Hilversum is blijvend', *Het Parool* (26 augustus 1998).
- 'Bruinhemden', *De Volkskrant* (18 november 1999).
- 'Burgemeester Hilversum roept fractievoorzitters bij elkaar', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 september 1998).
- 'CDA-wethouder verhoord over vergelijking met bruinhemden', *Trouw* (23 november 1999).
- 'Coalitiepartijen Hilversum blijven onverzoenlijk', *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 september 1998).
- 'College Hilversum valt Nagel niet af', *Het Parool* (21 augustus 1997).
- 'College zonder partij Nagel', *Het Parool* (18 september 1998).
- 'Collegepartijen van Hilversum lijken weer iets dichterbij elkaar', *Trouw* (22 augustus 1998).
- 'Collegevorming Hilversum zit vast', *Het Parool* (9 maart 1994).
- 'Conflict in Hilversum. Wethouders PvdA en VVD weg uit college', *NRC Handelsblad* (18 augustus 1998).
- 'Een 'goedemiddag' kan er niet meer af', *Het Parool* (6 december 1999).
- 'Emmastraat is nog geen Leefbaar Hilversum', *De Volkskrant* (22 augustus 1998).
- 'Fracties uitgekeken op Leefbaar Hilversum', *De Volkskrant* (19 augustus 1998).
- 'Geen oplossing B&W Hilversum', *Algemeen Dagblad* (20 augustus 1998).

- ‘Geen wethouder Leefbaar Hilversum’, *Het Parool* (18 maart 1994).
- ‘Gemeente-ambtenaren naar Nieuw-Zeeland voor fundamentele hoe-vraag’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (20 augustus 1994).
- ‘Gemeenteraad Hilversum spaart wethouder’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 april 1997).
- ‘Harde discussie met zwetende wethouder ‘gemeente zonder perspectief’, *Het Parool* (2 maart 1994).
- ‘Hilversum nog in gesprek over crisis’, *NRC Handelsblad* (27 augustus 1998).
- ‘Hilversum zoekt bemiddelaar / Ook laatste poging om nieuw college te vormen mislukt’, *Trouw* (5 september 1998).
- ‘Hilversum zoekt bemiddelaar voor uitweg bestuurscrisis’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 september 1998).
- ‘Hilversumse lijmpoging mislukt’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (1 december 1999).
- ‘Hilversumse partijen akkoord over programma’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (18 september 1998).
- ‘Hilversumse top-ambtenaren op zoek naar het hoe’ *Trouw* (21 augustus 1995).
- ‘Hoop en Twijfel bij partij uit het niets’ *Het Parool* (2 maart 1994).
- ‘Ik lig er niet wakker van, mijn geweten is schoon’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (2 augustus 1997).
- ‘Jan Nagel gaat heus niet door zijn knieën’, *Trouw* (20 augustus 1998).
- ‘Jan Nagel werkt aan nieuwe omwenteling’, *NRC Handelsblad* (28 februari 1994).
- ‘Jan Nagel wordt alsnog een baas’, *Het Parool* (18 mei 2001).
- ‘Jan Nagel’, *Trouw* (5 oktober 1998).
- ‘Klacht PvdA’er Flink tegen Nagel niet ontvankelijk’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (12 januari 2000).
- ‘Kritiek op burgemeester van Hilversum’, *NRC Handelsblad* (24 augustus 1995).
- ‘Laatste poging Leefbaar Hilversum om coalitie te redden’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (26 augustus 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum de grootste in Omroepstad’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (2 maart 1994).
- ‘Leefbaar Hilversum haalt bakzeil in ruzie met VVD en PvdA’, *Algemeen Dagblad* (22 augustus 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum kraakt onderzoek naar grondtransacties’, *Algemeen Dagblad* (8 februari 2000).
- ‘Leefbaar Hilversum laat zich geen bruinhemd noemen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (16 november 1999).
- ‘Leefbaar Hilversum maakt klapper’, *Algemeen Dagblad* (2 maart 1994).
- ‘Leefbaar Hilversum moet in de oppositie’, *NRC Handelsblad* (19 september 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum niet in college B&W’, *NRC Handelsblad* (18 maart 1994).
- ‘Leefbaar Hilversum niet te stuiten’, *Algemeen Dagblad* (5 maart 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum niet te stuiten’, *Trouw* (5 maart 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum op zoek naar nieuw college’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (30 augustus 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum ruziet over internetdomeinnaam’, *Algemeen Nederlands Persbureau*, (13 maart 2001).
- ‘Leefbaar Hilversum sleept twee wethoudersposten binnen’, *Trouw* (21 maart 1998).

- ‘Leefbaar Hilversum stevent af op verlies’, *Algemeen Nederlands Persbureau*, (6 maart 2002).
- ‘Leefbaar Hilversum valt buiten college’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 maart 1994).
- ‘Leefbaar Hilversum vrees eventueel vertrek Nagel niet’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (10 februari 2002).
- ‘Leefbaar Hilversum wil alsnog overleg over college’, *Algemeen Nederlands persbureau* (5 oktober 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum wil opheldering over treinvertragingen’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (9 april 1997).
- ‘Leefbaar Hilversum wil wethouder deels terug’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (24 februari 1995).
- ‘Leefbaar Hilversum-wethouders nemen ontslag’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 oktober 1998).
- ‘Leefbaar Hilversum’, *De Volkskrant* (27 augustus 1998).
- ‘Leefbaar neemt belediging niet’, *Het Parool* (17 november 1999).
- ‘Lijmpoging college Hilversum mislukt’, *De Volkskrant* (26 augustus 1998).
- ‘Lijmpoging Hilversums College mislukt’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (25 augustus 1998).
- ‘Lijmpoging in Hilversum mislukt’, *Algemeen Dagblad* (26 augustus 1998).
- ‘Lokale partij Hilversum wil opnieuw praten’, *NRC Handelsblad* (5 oktober 1998),
- ‘Lokale partijen rekenen definitief af met imago van politieke sufferdje’, *De Volkskrant* (6 maart 1998).
- ‘Lokale partijen versterken positie in gemeenteraden’, *De Volkskrant* (5 maart 1998).
- ‘Nagel beticht wethouder van dubbel spel’, *Het Parool* (6 oktober 1998).
- ‘Nagel formateur college Hilversum’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 maart 1998).
- ‘Nagel loopt vast op de lege kas’, *Het Parool* (10 maart 1994).
- ‘Nagel: BV wethouder oorzaak crisis Hilversum’, *Het Parool* (6 oktober 1998).
- ‘Nagel: PvdA en VVD in Hilversum stuurden bewust aan op breuk’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (18 augustus 1998).
- ‘Nagels partij valt ondanks winst buiten nieuw college’, *Trouw* (18 maart 1994).
- ‘Niemand wil met iemand verder in Hilversum’, *Het Parool* (20 augustus 1998).
- ‘Nieuw college zonder Leefbaar Hilversum’, *NRC Handelsblad* (22 september 1998).
- ‘Nieuwe partij vaagt Utrechts college weg’, *Het Financieel Dagblad* (5 maart 1998).
- ‘Nieuwe partners’, *Trouw* (31 augustus 1998).
- ‘Onenigheid tussen Hilversum en NOB over aankoop pand’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (9 juni 1997).
- ‘Opiniepeiling niet eerlijk’, *NRC Handelsblad*, (2 maart 1998).
- ‘Peiling: Leefbaar Hilversum slaat slag bij raadsverkiezing’ *Algemeen Nederlands Persbureau* (24 februari 1994).
- ‘Politiek zoekt in Hilversum ander college B en W’, *NRC Handelsblad* (31 augustus 1998).
- ‘Positie wethouder Hilversum wankelt’, *Het Financieel Dagblad* (3 april 1997).
- ‘PvdA en VVD uit Hilversums college’, *Trouw* (18 augustus 1998).
- ‘Raad Hilversum steunt wethouder’, *NRC Handelsblad* (10 april 1997).
- ‘Raad Hilversum’, *Het Parool* (24 februari 1994).
- ‘Rechter wijst klacht tegen Nagel af’, *De Volkskrant* (13 januari 2000).

- ‘Scheuring in B & W van Hilversum’, *Algemeen Dagblad* (19 augustus 1998).
- ‘Snoepreis wekt verbijstering’, *Algemeen Dagblad* (21 augustus 1995).
- ‘Spectaculaire overwinning Leefbaar Hilversum’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 maart 1998).
- ‘Succes Leefbaar Hilversum maakt iedereen jaloers’, *NRC Handelsblad* (12 september 1998).
- ‘Toenadering collegepartijen in Hilversum’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (21 augustus 1998).
- ‘Tunnelplan moet Hilversum redden’, *Het Parool* (22 september 1995).
- ‘Verkiezingen Peilingen: Leefbaar Hilversum ver op kop, forse klappen D66’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (26 februari 1998).
- ‘Vijf partijen in college Hilversum’, *Het Parool* (22 september 1998).
- ‘Voor mij is het net een spannend jongensboek’, *Trouw* (14 februari 1998).
- ‘VVD en PvdA stappen uit college B en W Hilversum’, *De Volkskrant* (18 augustus 1998).
- ‘VVD-en PvdA-wethouders Hilversumse college stappen op’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (17 augustus 1998).
- ‘Weer tumult over reizen in Hilversum’, *Het Parool* (14 september 1995).
- ‘Wethouder woedend over aantijgingen Leefbaar Hilversum’, *Trouw* (6 oktober 1998).
- ‘Wij hebben in Hilversum veel gescoord’, *De Volkskrant* (2 maart 1998).
- ‘Winst uit grote aversie’, *NRC Handelsblad* (3 maart 1994).
- ‘Zes partijen Hilversumse raad zijn het eens over de portefeuilles’, *Trouw* (23 september 1998).
- ‘Zijne Nagelheid moet incasseren’, *Het Parool* (7 maart 2002).
- ‘Bemiddelaar bij politieke crisis in Hilversum’, *NRC Handelsblad* (5 september 1998).
- ‘Bestuur Hilversum nog in impasse’, *Trouw* (4 september 1998).
- ‘Bonje in Gooi met Jan en Jesse’, *De Volkskrant* (13 december 1999).
- ‘Breuk Hilversum niet te lijmen’, *Algemeen Dagblad* (11 september 1998).
- ‘CDA enige hoop om Hilversums college te vormen’, *Trouw* (2 september 1998).
- ‘College Hilversum valt over busbaan’, *Algemeen Dagblad* (12 april 2001).
- ‘College Hilversum gevallen’, *Het Parool* (12 april 2001).
- ‘Crisis door busbaan in college Hilversum’, *De Volkskrant* (28 juni 2000).
- ‘Crisis leidt tot vertrek Leefbaar Hilversum’, *De Volkskrant* (11 september 1998).
- ‘Domper voor Leefbaar Hilversum’, *NRC Handelsblad* (7 maart 2002).
- ‘Fors verlies voor Nagels Leefbaar Hilversum’, *de Volkskrant* (7 maart 2002).
- ‘Grote verliezer Jan Nagel: We blijven de grootste partij van Hilversum; Leefbaar Hilversum’, *Trouw* (7 maart 2002).
- ‘Hilversum blijft worstelen met bereikbaarheid’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (12 april 2001).
- ‘Hilversum heeft na maanden nieuw college van B en W’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (22 september 1998).
- ‘Hilversum heeft weer een bestuur na een lange crisis’, *Trouw* (18 september 1998).
- ‘Hilversum zoekt bemiddelaar; ook laatste pogingen om nieuw college te vormen mislukt’, *Trouw* (5 september 1998).
- ‘Hilversums college neemt hobbel over vrije busbaan’, *Algemeen Nederlands Persbureau* (28 juni 2000).
- ‘Hilversumse topambtenaren op zoek naar het hoe’, *Trouw* (21 augustus 1995).

- 'Jan Nagel wethouder Hilversum', *NRC Handelsblad* (18 mei 2001).
- 'Jan Nagel wethouder in Hilversum', *Algemeen Nederlands persbureau* (17 mei 2001).
- 'Jan Nagel wethouder in Hilversum', *Trouw* (19 mei 2001).
- 'Jan Nagel wethouder in nieuw Hilversums college', *De Volkskrant* (18 mei 2001).
- 'Jan Nagel wordt weer wethouder Hilversum', *Het Financieel Dagblad* (19 mei 2001).
- 'Jan Nagel', *Trouw* (1 maart 2002).
- 'Kritiek op burgemeester van Hilversum', *NRC Handelsblad* (24 augustus 1995).
- 'Leefbaar Hilversum claimt met succes domeinnaam', *Algemeen Nederlands Persbureau* (21 juni 2001).
- 'Leefbaar Hilversum haalt bakzeil in ruzie met VVD en PvdA', *Algemeen Dagblad* (22 augustus 1998).
- 'Leefbaar Hilversum kraakt onderzoek naar grondtransacties', *Algemeen Dagblad* (8 februari 2000).
- 'Leefbaar Hilversum ramde een zinkend schip', *Trouw*, (19 augustus 1998).
- 'Leefbaar Hilversum verliest; imago Nagel van meesterstrateg brokkelt af', *De Volkskrant* (8 maart 2002).
- 'Leefbaar Hilversum vraagt provincie om onderzoek naar college', *Algemeen Nederlands Persbureau* (7 februari 2000).
- 'Leefbaar Hilversum wil nieuwe coalitieonderhandelingen', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 oktober 1998).
- 'Leefbaar Hilversum wil tunnel onder hei', *NRC Handelsblad* (14 juni 2002).
- 'Leefbaar' stapt uit college Hilversum', *Parool* (10 september 1998).
- 'LH wil onderzoek naar gemeente', *Trouw* (8 februari 2000).
- 'Mediapark mag uitbreiden', *NRC Handelsblad* (10 januari 2002).
- 'Nagel beticht wethouder van dubbel spel', *Het Parool* (6 oktober 1998).
- 'Nagel blijft in Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (28 februari 2002),
- 'Nagel niet naar Kamer', *Het Parool* (28 februari 2002).
- 'Nagel wethouder in Hilversum', *Algemeen Dagblad* (18 mei 2001).
- 'Nog geen oplossing voor college Hilversum', *Het Parool* (1 september 1998).
- 'Terlouw sust ruzie Hilversum', *Het Parool* (7 september 1998).
- 'Vijanden Nagel wensen hem alle goeds', *Het Parool* (2 maart 2002).
- Conceptverkiezingsprogramma van LH uit 1997. Stadsarchief Hilversum SAGV114-20.
- Jan Terlouw bemiddelt in bestuurscrisis Hilversum', *Algemeen Nederlands Persbureau* (5 september 1998).
- Leefbaar Hilversum wil nieuwe coalitieonderhandelingen', *Algemeen Nederlands Persbureau* (4 oktober 1998).
- Raadsverslag 10 november 1999, 22. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1243.
- Raadsverslag 12 april 1994, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.
- Raadsverslag 12 april 1994, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.
- Raadsverslag 12 april 1994, 6. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1136 1.
- Raadsverslag 13 september 1995, 13. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.
- Raadsverslag 13 september 1995, 7. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.
- Raadsverslag 13 september 1995, 7. Stadsarchief Hilversum SAGV303-982 7.
- Raadsverslag 7 juni 2000, 4. Stadsarchief Hilversum SAGV303-40.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 10. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.

- Raadsverslag 7 oktober 1998, 26. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 7 oktober 1998, 5. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1246.
- Raadsverslag 9 april 1997, 21. Stadsarchief Hilversum SAGV303-1015 1.

Verantwoording gebruikte afbeeldingen

- Afbeelding 1: Jan Nagel portretfoto. Auteur: Lenny Oosterwijk (17 januari 2014) voor Vrij Nederland. Origineel gevonden op: <https://www.vn.nl/interview-jan-nagel-politieke-schaker-2014/>
- Afbeelding 2: ‘Konijneend’. Auteur onbekend. Origineel gevonden op: <https://decorrespondent.nl/6825/zo-werd-nederland-het-grootste-belastingparadijs-voor-amerikaanse-multinationals/410600865675-af3e00af>.